

Tanpınar'ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde Shakespeare'in Yanlışlıklar Komedyası'nın Etkileri

The Effects of Shakespeare's *The Comedy of Errors* on Tanpınar's *The Time Regulation Institute*

Sacide AKCAN¹

¹Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı, Diyarbakır, Türkiye

ORCID: S.A. 0000-0003-4013-0902

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Sacide Akcan (Arş. Gör. Dr.),

Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı, Diyarbakır, Türkiye
E-posta: akcansacide@hotmail.com

Başvuru/Submitted: 02.01.2023

Revizyon Talebi/Revision Requested:
22.01.2023

Son Revizyon/Last Revision Received:
25.01.2023

Kabul/Accepted: 15.02.2023

Atıf/Citation: Akcan, Sacide. "Tanpınar'ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde Shakespeare'in Yanlışlıklar Komedyası'nın Etkileri." *Şarkiyat Mecmuası - Journal of Oriental Studies* 42 (2023), 313-337. <https://doi.org/10.26650/jos.1228630>

öz

William Shakespeare'i gelmiş geçmiş şairlerin en büyüğü olarak nitelendiren Ahmet Hamdi Tanpınar, Türk yazar ve şairlerini onun sanat dehasından ve eserlerinin çokkültürlü yapısından beslenmeleri konusunda teşvik etmiş, kendisi de eserlerinde Shakespeare'in kurgularından ve karakterlerinden yararlanmışır. Saatleri Ayarlama Enstitüsü, Tanpınar'ın eserleri arasında toplumsal yergi içerikli olması ve bir kültürel kriz romanı olması bakımından özel bir yere sahiptir. Tanpınar bu romanında Shakespeare'in Yanlışlıklar Komedyası'nın hem genel atmosferinden hem de bazı kurgusal özelliklerinden yararlanmışır. Fransa'da romantiklerin Shakespeare'i kendi amaçlarına uygun bulup Shakespeare'in eserlerinden yararlanmaları gibi Nâmık Kemâl ve Ahmet Hamdi Tanpınar gibi Türk edebiyatının öncü entelektüelleri de Türk toplumunun değişim sürecinde hem tiyatro türünün yaygınlaşmasını sağlamak hem Batı kültürünün daha yakından tanınması ve benimsenmesi amacıyla Shakespeare'in eserlerine özel bir ilgi göstermişlerdir. Tanpınar gerek şiirlerinde gerek hikâye ve romanlarında Shakespeare'in eserlerine veya yarattığı karakterlere göndermelerde bulunmuşur. Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde Shakespeare'den veya eserlerinden direkt olarak söz etmemiş olsa da roman genel atmosferiyle baştan sona "Yanlışlıklar Komedyası"ni andırır. Bunun yanında iki eser arasında kayıp müncevhâr, hırsızlık ve delilik suçlaması, akıl ve ruh doktoru, isim benzerliği yüzünden meydana gelen karışık ve gülünç olaylar gibi ortak kurgusal özellikler bulunmaktadır. Bu çalışmanın birinci bölümünde Shakespeare'in Türk edebiyatına ve Tanpınar'a etkileri incelenmiş, ikinci bölümünde ise Saatleri Ayarlama Enstitüsü ve Yanlışlıklar Komedyası tanıtıldıktan sonra iki eserin ortak yönleri karşılaştırılarak Tanpınar'ın sanat kişiliği üzerindeki Shakespeare etkisi aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Hamdi Tanpınar, William Shakespeare, Nâmık Kemâl, Saatleri Ayarlama Enstitüsü, Yanlışlıklar Komedyası

ABSTRACT

Ahmet Hamdi Tanpınar described William Shakespeare as the greatest poet of all time and encouraged Turkish writers and poets to be nourished by his artistic genius and the multicultural structure of his works. Tanpınar himself also benefited from Shakespeare's fictions and from the characters in his works. *The Time Regulation Institute* has a special place among Tanpınar's works in that it

contains social satire and is a novel about cultural crisis. In this novel, Tanpınar benefited from both the general atmosphere as well as certain fictional features of Shakespeare's *The Comedy of Errors*. Just as the romantics in France had found Shakespeare and his works to be suitable for their own purposes and benefited from them, the pioneering intellectuals of Turkish literature such as Nâmık Kemâl and Ahmet Hamdi Tanpınar also paid special attention to Shakespeare's works during the change Turkish society underwent in order to spread the theater genre and get to know Western culture more closely. Tanpınar made references to Shakespeare's works and characters in his poems, stories, and novels. Despite not directly mentioning Shakespeare or his works in *The Time Regulation Institute*, the novel is reminiscent of *The Comedy of Errors* in terms of its general atmosphere. In addition, many common features are found between the two works, such as lost jewelry, accusations of theft and insanity, a mental and spiritual doctor, and complicated and ridiculous events that occurred due to similar names. The first part of this study examines the effects Shakespeare has had on Turkish literature and Tanpınar, while the second part first introduces *The Time Regulation Institute* and *The Comedy of Errors* before going on to compare the common aspects of the two works and attempting to clarify Shakespeare's influence on Tanpınar's artistic personality.

Keywords: Ahmet Hamdi Tanpınar, William Shakespeare, Namik Kemal, *The Time Regulation Institute*, *The Comedy of Errors*

EXTENDED ABSTRACT

The name of the great English poet of the 16th century, William Shakespeare became known in Germany in the 19th century through the efforts and direction of the German poet Goethe. German society values theater very much and welcomed Shakespeare's plays with enthusiasm, with German theater being built upon the works of Shakespeare. Shakespeare's works were met with similar interest in Italy and France as in Germany. In France, the romantics in particular benefited from Shakespeare's works and fame, as they found it suitable to their own art and worldview. François Victor Hugo translated Shakespeare's plays into French in 18 volumes, aestheticizing the poems and plays and eliminating the obvious flaws. Despite being harshly criticized by some writers, interest in Shakespeare continued to increase in French society.

The political and cultural contacts Turkish society had with the West were realized through France. Almost all of the 94 theatrical translations published in Turkish at the end of the 19th century are from French literature. Having received great interest and acceptance in French culture and literature, Shakespeare also attracted the attention of the Turkish intellectuals who closely followed French literature. Shakespeare's works were first staged by Armenian and Greek actors in their own languages in Istanbul in the 1840s. All eight theater plays that had been translated from English literature into Turkish were Shakespearian works, with *The Comedy of Errors* being one of the first Shakespearian plays to be translated into Turkish. It was translated into Turkish by Hasan Sırrı in 1887 with the title *Sahv-i Mudhik* [The Sobriety of the Jester]. The influence of Shakespeare, which first started to make itself felt in Turkish literature through Ebuzziya Tevfik's play *Ecel-i Kaza* [The Accident of Fate] (1872), later appeared prominently in the works of writers such as Namık Kemal, Abdülhak Hamit, and Sami Paşazade Sezayi.

Tanpınar, who had fed mostly from Western culture as both an artistic and intellectual person, approached the works of poets and writers belonging to Western culture and literature with a deep interest. Many of his works refer to Shakespeare as well as his works and characters. *The Time Regulation Institute* is a novel about cultural crisis that among Tanpınar's works most strongly reflects the search for a new identity. Enginün has studied the effects of Shakespeare in Turkish literature and according to him, although Shakespeare is not directly mentioned in *The Time Regulation Institute*, the whole work is a comedy of errors. Tanpınar was inspired by this Shakespearian comedy while creating the fiction for his novel. Of course, great differences exist between the narrative possibilities of a novel and a short theatrical work written for the stage. Moreover, the audience these works address, the culture they belong to, and the era in which they were written are also very different. In addition to all these differences, Tanpınar's view of Shakespeare's artistic personality and works as a rich source, his frequent references to Shakespearian characters in his works, and his critical approach toward the poets and writers before him who had not been nurtured by Shakespearian works in any real sense show how much Tanpınar cared about Shakespeare in his artistic life.

The general atmosphere of *The Comedy of Errors* as a work full of mistakes and absurd events is reflected in *The Time Regulation Institute*. Comic and tragic elements are intertwined in the absurd series of events that take place in both works. In *The Time Regulation Institute*, Tanpınar expands upon the events and situations that were inspired by Shakespeare's *The Comedy of Errors*, which was one of his shortest plays in terms of the possibilities of a novel, and greatly intensified the humor and tragedy. Tanpınar viewed borrowing from the absurd and tragic atmosphere and events of this play, which Shakespeare had written with inspiration from Ancient Roman literature, not as an imitation or analogy but as something that brings the cultures and their literary works closer together. One of the pillars of Tanpınar's artistic personality involved being enriched from different cultures and literatures by feeding on each other.

The first part of this study examines the effects and reflections *The Comedy of Errors* had on the novel *The Time Regulation Institute* and discusses the effects Shakespeare had on Tanpınar over various aspects. The second part of the study comparatively analyzes the aspects that Shakespeare's *The Comedy of Errors*, which had been inspired by the comedies *Menaechmi* and *Amphitryon* from the ancient Roman playwright Plautus, had in common with Tanpınar's social satirical novel *The Time Regulation Institute*.

Giriş

16. yüzyıl İngiliz şairi ve tiyatro yazarı William Shakespeare (1564-1616), bugün bir dünya kanonu olarak kabul edilmekle birlikte Avrupa'da tanınması 19. yüzyılda, her yönüyle araştırılması ve gerçek ününe kavuşması ise 20. yüzyılda gerçekleşmiştir. Avrupa'da Shakespeare ilk olarak Almanya'da tanınmıştır. Daha 16. yüzyılda mükemmel tiyatro binalarına ve sahnelere sahip olan Almanya, tiyatro eseri üretmek konusunda zayıf kalmıştır. Estetik konularında Alman aydınları üzerinde önemli bir nüfuzu bulunan Goethe'nin teşviki ve yönlendirmesiyle Shakespeare'in oyunları Almanya'da büyük bir ilgi görmüş ve Alman tiyatrosunun temeli Shakespeare'in eserleri üzerine kurulmuştur. Almanya'dan sonra İtalya ve Fransa gibi Avrupa ülkelerinde Shakespeare'in ünü hızla yayılmıştır.

Türk edebiyatındaki etkilerine geçmeden önce Shakespeare'in Fransa'da tanınma sürecinden söz etmek gerekir. Zira Tanzimat döneminde Batı ile ilk temaslarımız önemli ölçüde Fransa kanalıyla gerçekleşmiştir. Batılılaşma sürecinde Türk kültür ve edebiyatında Fransız dili ve edebiyatının tartışılmaz bir etkisi ve ağırlığı vardır. Fransız edebi ürünlerinin yanında diğer milletlerin edebi ürünlerine de hep Fransızca çeviriler vasıtasıyla ulaşılmıştır. Shakespeare'in eserleri Fransızcaya çevrilirken bir hayli değişikliğe uğramıştır. Oyunlar sadeleştirilip fazlalıklar atılmış, dil zenginleştirilmiş, kaba ifadeler değiştirilerek güzelleştirilmiştir. Çeşitli çeviriler arasında en beğenilenler François Victor Hugo'nun çevirileridir¹. Ancak Hugo'nun Shakespeare hakkındaki değerlendirmeleri nesnel olmaktan uzak abartılı övgülerle doludur. Shakespeare'in eserleri Almanya'daki gibi herhangi bir eleştiri süzgecinden geçirilmeden daha çok romantiklerin amaçlarına hizmet etmek maksadıyla idealize edilerek Fransızlara empoze edilmiştir.²

Shakespeare'in Türk edebiyatında tanınması 19. yüzyıl sonlarını bulur. Shakespeare'in eserleri ilk olarak İstanbul'da Ermeni ve Rum oyuncular tarafından kendi dillerinde sahnelenir. 1842'de Venedik Taciri, Romeo ve Juliet ile Othello Ermeni dilinde oynanmıştır. 1861-1895 yılları arasında yayımlanan 94 tiyatro çevirisinin çoğu Fransız edebiyatındandır. İngiliz edebiyatından yapılan 8 tercümenin tümü Shakespeare'in eserlerinden oluşmaktadır. Yanlışlıklar Komedyası da "Sehiv Komedyası" adıyla Türkçeye çevrilen ilk Shakespeare oyunları arasında yer alır. Türkçede tam Shakespeare çevirileri ilk olarak Hasan Sırrı tarafından yapılmıştır. 1844 yılında Venedik Taciri ve 1887'de Sehiv-i Mudhik (Yanlışlıklar Komedyası) çevirileri, asıllarına sadık kalma endişesiyle İngilizceden piyes şeklinde ve kısaltılmadan çevrilen eserlerdir.³

Shakespeare'in Türk edebiyatı üzerindeki etkisi, tiyatro türünün Türkçedeki (Şinasi'nin Şair Evlenmesi'nden (1860) sonraki) ilk ürünleriyle birlikte görülür. Ebuzyiya Tefvik'in Ecel-i Kaza (1872) adlı oyununda ilk defa kendisini hissettirmeye başlayan Shakespeare etkisi, daha sonra Nâmık Kemal, Abdülhak Hâmit, Sâmî Paşazâde Sezâyi ve diğer ikincil yazarlarda takip edilir. Shakespeare'i Türk kültürüne gerçek anlamda tanıtanlar, Abdullah Cevdet, Muhsin Ertuğrul, Halide Edib Adıvar gibi Cumhuriyet dönemi yazarlarıdır.⁴

1 François Victor Hugo (1828-1873), dünyaca ünlü Fransız romancı Victor Hugo'nun oğludur. 1859-1866 yılları arasında 18 cilt halinde yayınladığı Shakespeare'in eserlerinin Fransızca çevirileriyle ünlüdür.

2 İnci Enginün, *Türkçede Shakespeare*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2008), 21.

3 Enginün, *Türkçede Shakespeare*, 28.

4 Enginün, *Türkçede Shakespeare*, 269.

Shakespeare’i Fransız edebiyatındaki çevirileriyle tanıyan, Hugo, Voltaire, Moliere gibi Fransız yazarların etkisinde kalarak Shakespeare’in Türk edebiyatında diğer Avrupa ülkelerinin edebiyatlarında olduğu gibi yaratıcı bir enerji uyandıracığına inanan Nâmık Kemal, Shakespeare’in eserlerini çevirmesi ve benzer oyunlar yazması konusunda Abdülhak Hâmid’i teşvik etmiştir. Shakespeare’in dünyanın en büyük şairi olduğuna inanan Ahmet Hamdi Tanpınar da edebiyatımızın kabuğunu kırarak gelişmesi, tiyatro türünün edebiyatımızda güçlenmesi, Doğu ve Batı kültürleri arasında bir köprü olacağına inanması gibi nedenlerle sanat hayatında Shakespeare’e özel bir önem vermiştir. Shakespeare’in sanatımızı ve sanatçılarımızı besleyeceğine, yazarlarımızın ufkunu geliştireceğine inanan Tanpınar, “etkilenme endişesi”ni bir kenara bırakarak Shakespeare gibi büyük sanatçıları bir okul olarak değerlendirir⁵. Tanpınar’a göre her sanatın kendine has ve her türlü ayrılıkların üstünde geçerliliği olan bir asli kıymetler silsilesi vardır. Sanatın gerçek değeri, birbirinden farklı koşullar içinde tanınmaktan çok, bu farklılıklar üstü değerde aranmalıdır. Esas olan hiç söylenmemiş sözler bulmak değil, daha önce söylenmişlere “muhayyilenin sıcak ışığında yeni bir renk kazandırmak”tır.⁶

Tanpınar’ın eserlerinin odak noktalarından en önemlisi, Cumhuriyet dönemindeki yeniliklerin geçmişimizle yarattığı kopukluğun ötesine geçmek, geleneksel değerlerle modernizm arasında bir sentez oluşturmaktır. Saatleri Ayarlama Enstitüsü, Tanpınar’ın eserleri arasında yeni bir kimlik arayışını en güçlü şekilde yansıtan bir “kültürel kriz”⁷ romanıdır. Shakespeare’in Türk edebiyatındaki etkilerini inceleyen Enginün’e göre Saatleri Ayarlama Enstitüsü’nde direkt olarak Shakespeare’den söz edilmese de eserin bütünü baştan sona bir “yanlışlıklar komedisi”dir.⁸ Tanpınar, romanının kurgusunu oluştururken önemli ölçüde Shakespeare’in bu komedisinden esinlenmiştir.

Bu çalışmanın birinci bölümünde Shakespeare’in Tanpınar üzerindeki etkileri çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. İkinci bölümünde ise Shakespeare’in, Antik Roma dönemi yazarlarından Plautus’un “Menaechmi” ve “Amphitrou” adlı komedilerinden esinlenerek yazdığı Yanlışlıklar

5 Shakespeare’in de “Aşkın Emeği Boşuna” (Love’s Labour Lost), “Fırtına” (The Tempest) gibi birkaç oyunu dışında tüm oyunlarının kaynakları tespit edilmiştir. Yani konu ve kurgu bakımından eserleri özgün değildir (Mina Urgan, *İngiliz Edebiyatı Tarihi*, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020), 230.

6 Ahmet H. Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016), 238. Shakespeare de Soneler’de “Tek yaptığım eski sözlere yeni giysiler bulmak” diyerek kendini özgün bulmadığını belirtir (William Shakespeare, *Soneler*, çev. Bülent-Saadet Bozkurt, (İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 2015), 96.

7 Kriz teması, Avrupa kültür tarihinin ana temalarından biridir. Modern Avrupa’da kriz teması, Avusturya İmparatorluğu’nun sonunu getiren “Mitteleuropa krizi” olarak ortaya çıkmıştır. Avrupa kültüründe “Mitteleuropa krizi”ni temsil eden yazarlar arasında Franz Kafka, Robert Musil, Sigmund Freud’un yanı sıra Roth, Kokoschka, Karl Kraus, Schnitzler gibi isimler de yer almaktadır. Saatleri Ayarlama Enstitüsü’nü, “Mitteleuropa krizi” kültüründen oldukça etkilenmiş bir roman olarak değerlendirmek mümkündür. Romanda Avrupa kültürünün tragedyasını ve karamsarlığını yansıtan unsurlara sıklıkla rastlanır. Eserde Schopenhauer, Nietzsche, Sprengler gibi felsefecilerin isimleri de geçmektedir. Türkiye’de psikanalizin popülerleşmesi ve ardından söz ettirmesi 90lı yıllara rastlar. Saatleri Ayarlama Enstitüsü’nün yazıldığı dönemde henüz adı sanı duyulmamış bir teorinin –üstelik eleştirel bir dille- romanda yer alması, Tanpınar’ın kültür tarihimizdeki öncülüğünün göstergelerinden biridir. (Fabio Solomoni, “Neden Bir İtalyan Tanpınar’ı Okumalı”, *Tanpınar Merkezi*, 2010, erişim 15 Ekim 2022).

8 Enginün, *Türkçede Shakespeare*, 380.

Komedyası (The Comedy of Errors) adlı oyununun, Tanpınar'ın toplumsal hiciv romanı olan Saatleri Ayarlama Enstitüsü'yle benzer yönleri karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

1. Ahmet Hamdi Tanpınar'da William Shakespeare Etkisi

Ahmet Hamdi Tanpınar (öl.1962), Türk kültürüne, edebiyatına, sanat ve düşünce dünyasına yön veren, 20. yüzyılın en önemli entelektüellerinden biridir. Tanpınar'ın sanat dünyasında kendi karakteri, duyguları ve deneyimleri kadar Doğu ve Batı kültürlerinin de önemli payı vardır. O daima, hem sanatta hem düşüncede Doğu ve Batı kültürlerini ihtiva eden bir sentezin peşinde olmuştur. Divan şiirinin inceliklerine ve Doğulu şairlerin estetiğine vakıf olduğu kadar Batılı şair ve yazarlarla da beslenmeyi bilen Tanpınar, kültürde devama inanır. Ona göre Fuzûlî'yi, Nefî'yi seven ve anlayan biri, oradan Goethe'ye, Shakespeare'e çok kolay varabilir.⁹

Tanpınar'ın eserlerinde kaynaklar ve tesirler meselesini araştırırken özellikle Batı edebiyatına yoğunlaşmak gerekir. Zira Tanpınar, hem sanat hem fikir insanı olarak daha ziyade Batı kültüründen beslenmiş, Batı kültür ve edebiyatına mensup şair ve yazarların eserlerine derin bir ilgiyle yaklaşmıştır. Bu ilgi onun sadece sanatını değil, milli meselelere bakışını dahi etkilemiştir. Tanpınar'ın edebiyat ve sanatıyla ilgilendiği milletler sırasıyla şunlardır: Fransız, İngiliz, Alman, Rus, Klasik Yunan, İtalyan, Amerikan, İspanyol, Latin, Belçika, İsveç ve Danimarka.¹⁰

Tanpınar'ın İngiliz edebiyatında en fazla ilgilendiği yazarlar Shakespeare, Dickens, Huxley ve Shelley'dir. Tanpınar'a göre gelmiş geçmiş şairlerin en büyüğü Shakespeare'dir.¹¹ Eserlerinin bir çoğunda Shakespeare'e, onun eserlerine veya yarattığı karakterlere atıfta bulunur. Bazen de -Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde olduğu gibi- Shakespeare'den hiç söz etmez fakat onun eserleriyle güçlü bağlar kurar.

Tanpınar, İngiltere'ye gittikten sonra Shakespeare'in İngiliz hayatını ne kadar iyi yansıttığını görür ve onu çok gerçekçi bulduğunu söyler. Shakespeare'in adının İngiltere'yle özdeşleşmiş olması onda hayranlık uyandırır, hatta bu hayranlık dolayısıyla yaşı elverecek olsa İngiliz tarihini okumaya başlayacağını yazar. Londra'dan Mehmet Kaplan'a yazdığı 2 Eylül 1959 tarihli mektubunda Ophelia'nın, Juliet'in ve Desdemona'nın yalan olmadığını, Shakespeare'in dünyanın en doğru konuşan adamı olduğunu söyler. Paris'ten Adalet Cimcoz'a yazdığı 8 Ocak 1960 tarihli mektubunda Paris'te kar yağdığını ve kendisinin Shakespeare okuduğunu söyler. Son günlerinde yazdığı günlüklerinde, borçlarını ödeyebilmek umuduyla okutmanlık yapmak üzere Bağdat'a gitmek istediğini söylemiş, ancak bu isteği gerçekleşmemiştir. Gitme planı yaparken yanına alacağı kitapların listesine Shakespeare'in eserlerini de koymuştur.¹²

Tanpınar'ın Shakespeare'e duyduğu ilgi, sadece Shakespeare'in eserlerinin Avrupa'da büyük bir kabul görmesiyle ilgili değildir. Tanpınar, Shakespeare'in sanatsal ve insani duyarlılıklarını

9 Enginün, *Türkçede Shakespeare*, 373.

10 Birol Emil, "Tanpınar'ın Eserlerinde Geçen Garblı Sanat ve Fikir Adamları", *Türk Dili ve Edebiyatı*, 12 (1962), 98.

11 Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, 43.

12 Enginün, *Türkçede Shakespeare*, 376.

kendine çok yakın bulmuş olmalıdır. Düzyazılarına bile şiir dilinin hâkim olması, tiyatronun değeri ve fonksiyonu, tüm kültürleri kendi kültürü gibi görmek, eserlerinde “insan”ı anlamaya çalışmak, tüm zayıf yönleriyle insana yönelmek gibi ortak özellikler, Tanpınar’ın Shakespeare’in eserlerine olan ilgisini açıklamaktadır.

Şairlik:

William Shakespeare, Soneler ve bağımsız şiirlerinden başka, yazdığı tiyatroları da şiir diliyle yazmış, oyunlarını bağımsız şiir parçalarıyla süslemiştir. Oyunlarındaki diyaloglarda kafiyeye, cinas ve daha çok şiir formlarında görülen çeşitli söz oyunlarını sıklıkla kullanmıştır. Bard of Avon, Swan of Avon (Avonlu Ozan) gibi lakaplarla anılan Shakespeare için ölümsüzlüğün anahtarı şiirdir¹³. Tanpınar için de şiir, diğer söz sanatları arasında vazgeçilmez bir yere sahiptir. O, roman, hikâye, deneme, makale, mektup ve diğer yazın türlerinin hepsinde şair kalmayı bilmiş bir sanatçıdır.¹⁴ Hocası Yahya Kemal Beyatlı’da en çok etkilendiği şey, şiirlerindeki mükemmelliyet fikri ve dil güzelliğidir.¹⁵

Shakespeare’ın şiirlerinde olduğu kadar piyeslerinde de şairliğinin ön planda olması gibi, Tanpınar’ın sanatçı kişiliğinin en belirgin özelliği de dilindeki şiiriyettir.

Tiyatro:

Tanpınar’a göre söz sanatları arasında şiirin nizamını benimseyenleri en fazla çeken sanat tiyatrodur.¹⁶ 1839-1856 yılları arasında memleketeye giren yeniliklerden en önemlisi olan tiyatro, Tanzimat’a kadar çok az bilinen yazın türlerinden biri olması, bir yandan sosyal hayata, diğer yandan gelecek nesillerin düşünce dünyasına etkilerinden dolayı Tanpınar için oldukça önemli bir sanattır. Tanzimat döneminde Batı’nın eşliğindeki Türk toplumunun en büyük tereddütlerinden biri de tiyatroya karşı sergilenecek tavır olmuştur. Bu bakımdan Tanpınar, Namık Kemal’in Shakespeare’i savunduğu ve tiyatro sanatı hakkında derli toplu fikirler verdiği “Celâleddin Harzemşah Mukaddimesi”nin edebiyatımızın büyük bir merhalesi olduğu görüşündedir.¹⁷

Kendisi hiç tiyatro eseri yazmamış olmakla birlikte sıkı bir tiyatro okurudur. Batı’nın en büyük oyun yazarlarından biri olan Shakespeare’e olan ilgisi biraz da tiyatro türüne verdiği ehemmiyetle ilgilidir. Eserlerinde sıklıkla Shakespeare’den alıntılar yapar, roman kahramanlarına Shakespeare’den söz ettirir. Amatör bir tiyatro trupunu ve truptaki oyuncu bir kızını anlattığı “Bir Tren Yolculuğu” adlı hikâyesinde Shakespeare’in Yanlışlıklar Komedyası oyununu zikreder:

“Ceplerini yokladı. Bir sürü resim çıkardı. Bunlar hep ölen kadının resimleriydi. ..Bir tanesi Shakespeare’in, tuluat kumpanyasının eline düştükten sonra tanınmaz hale gelen bir komedisini oynarken çekilmişti. Altında “Mehmet Ağabeyime, Yanlışlıklar Komedi’sinden bir sahne” yazılıydı.”¹⁸

13 “Ne mermer heykeller, ne beylerin süslü anıtları

Kalmış olacak, bu yaman şiir yaşıyorken gelecekte.” (Shakespeare, *Soneler*, 75).

14 Ahmet K. Tecer, “Saatleri Ayarlama Enstitüsü”, *Tanpınar Merkezi*, (1963), erişim 5 Ekim 2022.

15 Ahmet H. Tanpınar, *Beş Şehir*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2006), 5.

16 Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, 82.

17 Ahmet H. Tanpınar, *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, (İstanbul: Çağlayan Kitabevi Yayınları, 2003), 283.

18 Ahmet H. Tanpınar, “Bir Tren Yolculuğu”, *Hikâyeler*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011), 271.

Tanpınar için söz sanatları arasında en cazip olan sanat tiyatrodur; tiyatro sanatçıları arasında en cazip olan da Shakespeare'dir.

Çokkültürlülük:

Elizabeth dönemi tiyatrosu –özellikle Shakespeare'in oyunları- Antik Yunan ve Roma tiyatrosundan daha zengin bir insan dünyasına sahiptir. Tema kaynakları olarak Britanya tarihi, Roma ve Yunan tarihi, tarih öncesi zamanlar, masallar ve efsaneler kullanılmıştır. Dönemin kültürel zenginliğine coğrafi keşiflerin etkileri de eklenince Shakespeare dönemi İngiliz tiyatrosu çokkültürlü bir yapıya sahip olmuştur.¹⁹ Günümüzde çokkültürlülük yanlıları için tükenmez bir kaynak olan Shakespeare, sanat yaşamı boyunca yerel olana itibar etmeyip her çağda ve her coğrafyada insan hikâyelerinin peşine düşmüş, tüm insanlar için ortak düşünce ve duyguları şiirin evrensel diliyle hissederek anlatmış ve hayal ettiği gibi kalıcı bir isim bırakmayı başarmıştır.²⁰

Çokkültürlülüğe, evrensel değerlere, dolayısıyla dünya edebiyatı fikrine çok yakın olan Tanpınar, kendi kabuğunu bir türlü kıramayan Doğu'nun, Batı kültür ve edebiyatını yakından tanınmasını her zaman çok önemsemiştir. Kendisi bunun için çabaladığı gibi etrafındaki şair ve yazarları da bu bakışla değerlendirmiş, onları Batı edebiyatını tanımaya ve oradan beslenmeye teşvik etmiştir.

Tanpınar, Nâmık Kemal'in Gülnihal adlı oyununu eleştirirken oyundaki Shakespeare etkisini değerlendirir. Burada Nâmık Kemal'in Shakespeare'i adım adım takip ettiğini, bazı sahnelerinin yakın taklitleri olduğunu, İngiliz şairin adeta peşinden yürüdüğünü söyler. Nâmık Kemal'in, eserlerinde Shakespeare, Hugo gibi beğendiği yazarlara doğru parça parça yaklaşma çabaları olduğunu söyler. Ancak Tanpınar'a göre bir yazardan beslenme bu şekilde parça parça veya takliti andırır gibi yakın takip şeklinde değil, yazarın eserlerini hazmederek içten bir hazırlanma, genel bir terbiye şeklinde olmalıdır.²¹

Yıllarca resmi görevle Londra'da yaşayan Abdülhak Hâmid Tarhan, İngilizlerin büyük şairi ve tiyatro yazarı Shakespeare'i Türk okuruna tanıtmak konusundaki beklentileri karşılamakta yetersiz kalmıştır. Nâmık Kemal, Hâmid'e yazdığı bir mektupta ona Shakespeare'le neden yeterince ilgilenmediğini sorar. Shakespeare'in birkaç oyununu tercüme veya uyarlama şeklinde Türkçeye kazandırmış olsa, edebiyatımıza büyük bir hizmet etmiş olacağını söyler.²² Ancak Hâmid, daha çok Fransız yazarların, özellikle Hugo'nun etkisinde kalmıştır. Tanpınar da onu bu konuda eleştirir; Shakespeare'in, Dickens'in, Keats'in memleketinde yıllarca yaşayıp yalnızca sömürgeci İngiliz'i görmek, Hâmid'in dünya görüşü itibarıyla memlekete yeni bir şey getirmekten çok uzak olduğunu gösterir, der. Tanpınar Hâmid'i daha çok Hugo'yla ilgilendiği, Shakespeare'in

19 Erich Auerbach, *Mimesis*, çev. Herdem Belen ve Hüseyin Ertürk, (İstanbul: İthaki Yayınları, 2019), 360.

20 Sacide Akcan, *Aşkın Doğusu ve Batısı*, (İstanbul: Kesit Yayınları, 2021), 64.

21 Tanpınar, *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 388.

22 Tanpınar, *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, 351.

eserleriyle yeterince beslenmediği, dolayısıyla İngiliz şiirinin onun sanatı üzerinde pek az²³ tesiri olduğu için eleştirir.²⁴

Bu eleştirilerden de anlaşıldığı üzere Tanpınar İngiliz şiirini, özellikle Shakespeare'in eserlerini bir okul olarak görmüş, onun eserlerinin Türk şiirini besleyeceğine, geliştireceğine ve Doğu ile Batı arasında kültürel bir sentez oluşturmaya katkı sağlayacağına yürekten inanmıştır.

“İnsan” Meselesi:

Shakespeare, insan doğasını tüm karmaşıklığıyla ele almış, yapıtlarıyla insana hayatı olduğu gibi yansıtan bir ayna tutmuştur. Acı, sevinç, tutku, öfke, hırs, şüphe, merhamet, kıskançlık, intikam gibi evrensel insani halleri; yoksulluk, düzenbazlık, hırsızlık, hak ve adalet yoksunluğu gibi toplumsal sorunları oyunlarında ve şiirlerinde ustalıkla işlemiştir.

Tanpınar, yenilenerek güçlenmenin gereğine inanmış bir aydın olarak, “Her düşünen insanımız gibi ben de hayatımızın değişmesi için sabırsızım.” der.²⁵ Ancak değişim, toplumdun önce tek tek fertlerde gerçekleşmelidir; bu noktada tiyatronun işlevi çok değerlidir. Tanpınar, “Shakespeare'in dediği gibi zamana doğru koşmak zorundayız, zira zamanı kendi haline bırakırsak aleyhimize işleyecektir. Bunun için öncelikle kendi koşullarımızı tanımalı ve önceliklerimizi belirlemeliyiz. Aileyi, şehri ve köyü yeniden kurmalıyız. Bunları yaparken aynı zamanda “insan”ı da yeniden inşa etmiş olacağız. Şimdiye kadar çeşitli inkılaplarla meşgul olduğumuz için “insan”la meşgul olamadık.” der.²⁶ Medeniyet değişmesine maruz kalan toplumumuzun yeniden inşası için en temel gereksinimin her anlamda verimli bir çalışma olduğunu belirten Tanpınar, Batının çalışma disiplini, zamanı kullanma konusundaki azmi örnek alınmadığı sürece Türk toplumunun dramının devam edeceğini söyler.²⁷

Tanpınar, Shakespeare karakterleri arasında en fazla Hamlet'ten etkilenmiştir. Enginün'e göre Hamlet, özellikle eşikte oluş haliyle Tanpınar'ın estetiğini yoğuran, adeta musallat bir fikir gibi onun sanatına sirayet eden bir etkiye sahiptir.²⁸ Tanpınar Doğu ve Batı arasında, geçmiş ile gelecek arasında “eşikte olmanın” sancısını hemen tüm eserlerinde hissettirir. Ona göre en büyük meselemiz, geçmiş ile nerede ve nasıl bağ kuracağımızdır:

“Hepimiz bir suur ve benlik buhranının çocuklarıyız, hepimiz Hamlet'ten daha keskin bir “olmak veya olmamak” davası içinde yaşıyoruz. Onu benimsedikçe hayatımıza ve eserimize daha yakından sahip olacağız. Belki de sadece aramak ve bütün kapıları çalmak kafidir.”²⁹

23 Tanpınar Hâmid'in eserlerini Shakespeare'le ilişkisi bakımından değerlendirirken, Hâmid'in Londra'dayken yazdığı “Finten” hakkında şunları söyler: “Finten, bir bakıma Hâmid'in eserleri arasında kendisini Shakespeare'e en fazla teslim ettiği eserdir. Burada bi başından itibaren Lady Macbeth'in havasında gibiyizdir.” der. Eserde ayrıca Othello etkisi de görülür. Ancak Tanpınar'a göre bu oyunda Shakespeare'in trajedileri arasında en iyi olanlarını taklit ettiyse de piyes baştan aşağı sakattır (Tanpınar, 19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi, 2003, s. 381).

24 Tanpınar, *Edebiyat Üzerine Makaleler*, 260.

25 Tanpınar, *Beş Şehir*, 9.

26 Ahmet H. Tanpınar, *Huzur*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2000), 250.

27 Tanpınar, *Beş Şehir*, 7.

28 Enginün, *Türkçede Shakespeare*, 375.

29 Tanpınar, *Beş Şehir*, 208.

Hamlet'teki suda çiçeklerin arasında ölü bir şekilde yatan Ophelia hayali, Tanpınar'ın estetiğinde özel bir yere sahiptir. Annesinin genç yaşta ölmesi, sevgili ablasının ve onun hasta kızının uyandırdığı mutsuz, masum genç kadın çehreleri, Tanpınar'ın bu çehreleri Ophelia ile birleştirmiş olabileceğini düşündürür. Abdullah Efendi'nin Rüyaları'nda, "Birkaç kulaç uzakta karısı suyun üstünde bir Ophelia olmuştu." cümlesi; bir başka yazısında, "Çünkü suyun olduğu her yerde, muhakkak çiçeklerini, yarım kalmış türküsünü, saçlarının dağılık rüyasını bir edebiyete götüren bir Ophelia vardır." gibi cümlelerle Ophelia'ya göndermeler yapar.³⁰ Beş Şehir adlı eserinde yine eşikteki toplumumuzu, Shakespeare'in bedbaht karakterleriyle özdeşleştirir:

"Bugün hayatımızın bir tarafı tiyatro gardroplarına benziyor. Hamlet'in siyah elbisesini, Ophelia'nın süslerini, Kral Lear'ın sakalını tek başına görmekten daha hazin pek az şey vardır. Böylesi bir tecrübeye ancak bütünlüğü sayesinde bu terkinin yokluğunu aratmayan büyük eserler dayanabilir."³¹

Tanpınar'ın eserleri arasında ağır bir toplumsal yergi ve bir kültürel kriz romanı olması gibi özellikleriyle farklı bir yerde duran Saatleri Ayarlama Enstitüsü, kurgusu ve genel atmosferi bakımından Shakespeare'in komedilerinden Yanlışlıklar Komedyası ve biraz da Bir Yaz Gecesi Rüyası'yla benzerlikler gösterir.

2. Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde Yanlışlıklar Komedyası'nın Etkileri

Çalışmamızın bu bölümünde Saatleri Ayarlama Enstitüsü ve Yanlışlıklar Komedyası hakkında bilgi verilmiş, sonrasında iki eser benzer yönleri bakımından karşılaştırmalı olarak incelenmiştir.

2.1. Saatleri Ayarlama Enstitüsü

Saatleri Ayarlama Enstitüsü, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın 1953 yılı sonlarında yazdığı, 1954 yılında Yeni İstanbul gazetesinde tefrika halinde yayınlanan ve 1961'de kitap olarak basılan romanıdır. Romanın başkarakteri olan Hayri İrdal'in şahsında Türk toplumunun son elli yıllık macerası konu edinilmiştir. Roman boyunca eski ile yenin, hurafe ile felsefenin, efsane ile gerçekliğin çatışması görülür. Eserde Tanzimat dönemiyle birlikte Doğu ve Batı medeniyetleri arasında bocalayan toplumumuzun yanlış tutum ve davranışları eleştirilmiştir.

Roman "Büyük Ümitler", "Küçük Hakikatler", "Sabaha Doğru" ve "Her Mevsimin Bir Sonu Vardır" başlıklı dört bölümden oluşmaktadır. Kaplan'a göre Tanpınar'ın bu romandaki asıl amacı, Türk toplumunun son elli yılda, "donmuş" vaziyetteki hayat şeklini gülünç bir şekilde aşma çabasını anlatmaktır. Buna göre roman, farklı özelliklere sahip üç ayrı dönemi tasvir eder: Hayri İrdal'in çocukluk yıllarının geçtiği birinci bölüm İstibdat dönemidir. Bu dönem hayallerin, rüyaların, boş ümitlerin insanların zihinlerine hâkim olduğu, dış dünyaya kapalı bir dönemdir. II. Meşrutiyet döneminin özelliklerini taşıyan ikinci bölümde, Birinci

30 Enginün, *Türkçede Shakespeare*, 377.

31 Tanpınar, *Beş Şehir*, 132.

Dünya Savaşı'ndan sonra imparatorluğun parçalanıp dağıldığı süreçte bile insanların çağın koşullarını tam olarak idrak edemedikleri görülür. Bu dönem, Şehzadebaşı'ndaki kahvehane ve İspirtizma Cemiyeti sahnelerinde başarılı bir şekilde tasvir edilmiştir. Cumhuriyet dönemi ve sonrasını anlatan bölümde ise eski ile yeni arasında gerçek anlamda bocalayan, hem geçmişin hem yaşadığı çağı ıskalayan çapraşık bir kültürel yapı görünmektedir. Kaplan'a göre roman Hayri İrdal'in hayatını anlatıyor gibi görünmekle birlikte romanın asıl başkahramanı Türk toplumdur.³²

Romanın başkarakteri olan Hayri İrdal, 3 Şubat 1893'te (H. 16 Recep 1310) doğmuş, yani çocukluk yılları II. Abdulhamit döneminde geçmiştir.³³ İrdal'in, babası ve dedesi hakkında yazdıkları da göz önüne alındığında Sultan Abdulaziz (1861-1876) döneminden başlayarak Cumhuriyet dönemine kadar uzanan sosyal değişim süreci eserde izlenebilmektedir.

Eser, baştan sona absürtlüklerle doludur. Mehmet Kaplan'a göre romanın anahtar kelimesi “abes”tir; ki metnin orijinalinde de “abes” kelimesi koyu harflerle basılmıştır. Eser ilk bakışta bir “fantezi” gibi görüne de ciddiyetle okunması ve üzerinde düşünülmesi gereken bir eserdir.³⁴ A. Kutsi Tecer'e göre Türk okurunun pek alışık olmadığı ince bir mizahla (*humour*) örülmüş bu roman, Tanpınar'ın eserleri arasında özel bir yere sahip güçlü bir tahlil romanıdır.³⁵

Romadaki olaylar, İstanbul'un en eski semtlerinden biri olan Edirnekapı'da geçer. Hayri İrdal'in saatlerle serüveni, dayısının ona çocukken hediye ettiği bir saatle başlar. İrdal'in babasının dedesi olan Tevkiî Ahmed Efendi, zor durumda kaldığı bir zaman, bu zorluktan kurtulduğu taktirde bir cami yaptıracığına söz verir. Caminin arsasını alır; parası oldukça halı, duvar kandilleri, büyük bir saat vb. eşyaları alır, ancak camiye yaptıramaz. Vasiyet olarak caminin yapılmasını ister ve aldığı eşyalar İrdal'in babasına miras kalır. Böylece “mübarek” adını verdikleri büyük saat, evin atılamaz ve satılamaz demirbaşlarından biri olur. Saat, gerek anlamıyla, gerek hacmiyle ve sesiyle İrdal'in çocukluk ve gençlik yıllarında derin izler bırakır.

İrdal, saatlerle hem mekanik hem felsefi anlamda ilgilenen Nuri Efendi'nin muvakkithanesinde vakit geçirmeye ve ufak tefek işler yapıp çalışmaya başlar. Muvakkithaneye gelen ziyaretçiler arasında Abdülselem Bey, Avcı Naşit Bey, Eczacı Aristidi Efendi, Seyit Lütfullah gibi babasının çevresinden insanlar vardır. Nuri Efendi, çalışmaya ve üretmeye inanan, manevi yönü güçlü biriyken kendisine model olabilecek diğer insanlar genellikle hurafelere ve mucizelere inanan, olağandışı yollardan kazanç elde etmeyi bekleyen ve realiteyle bağları zayıf insanlardır. İrdal'in babasının, maddi sıkıntılarından kurtulmak ve refaha ermek için üç umudu vardır: Bunlar Aristidi Efendi'nin, eczanesinde gizlice yaptığı simya deneyleri, Seyit Lütfullah'ın bulacağı Kayser Andronikos'un hazinesinden kendisine düşecek pay ve kız kardeşinin ölmesi durumunda tek varis olarak üstüne konacağı servet. Yani üretime dayalı olmayan bir gelir umarak yaşamaktadır.

32 Mehmet Kaplan, “Saatleri Ayarlama Enstitüsü”, *Çağrı*, 49 (1962), 3.

33 Ahmet H. Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020), 23.

34 Kaplan, “Saatleri Ayarlama Enstitüsü”, 4.

35 Tecer, “Saatleri Ayarlama Enstitüsü”.

Okumak, çalışmak, üretmek gibi kavramlara ilgi duymadan büyüyen İrdal³⁶, bu kavramların hayatla ilişkisine dair bir fikre sahip değildir. Şehzadebaşı'ndaki tiyatrodaki oynayan Ermeni bir kızın baygın bakışlarına, tiyatro salonundaki kahkaha, alkış ve ıslık seslerine kendini kaptırarak sıkıntılarını unutan İrdal, hergün sokakta, kahvede karşılaştığı sıradan insanların sahnede bambaşka hayatları canlandırmasından çok etkilenir ve tiyatro kumpanyalarında çalışmaya başlar. Daha sonra bir süre devlet kurumlarında çalışır, ancak çalışma disiplini görmeden yetiştiği için hiçbir işte dikiş tutturamaz³⁷.

Romanın ikinci bölümünde İrdal'ın askerden döndükten sonraki hayatı anlatılır³⁸. Babasını kaybeden İrdal, üç ay işsiz gezdikten sonra Abdüselam Bey sayesinde hayatını bir düzene koyma imkânı bulur. Kalabalığı çok seven Abdüselam Bey, konağındaki yakınları teker teker ayrılınca yalnız kalır³⁹. İrdal'ı evine alır ve onu evlatlığı Emine'yle evlendirir. Zengin bir adamken etrafı kalabalık olan Abdüselam Bey, varlığını tüketince yalnız kalmıştır. Çektiği maddi sıkıntıyı etrafına farketmeden devamlı bir yerlerden borç alarak alıştığı hayatı sürdürmeye çalışır. İrdal'ı, Emine'yi ve kızları Zehra'yı kendi ailesi gibi benimseyen Abdüselam Bey, öldüğünde mirasını onlara bıraktığına dair çok sayıda vasiyetname yazar. Mirasta hak iddia eden Abdüselam Bey'in yakınları İrdal'ı dava ederler. Oysa ortada borç yığımindan başka pek bir şey yoktur. Sorumlusu olmadığı karmaşık bir hayatın bedelini ödemekle karşı karşıya kalan İrdal'ın sınırları alt üst olur. Kahvede, Abdüselam Bey'in hiç parası olmadığı halde nasıl bu kadar borç bulabildiğini sorgulayan arkadaşına alaycı bir tavırla, “Herhalde Şerbetçibas Elması vardı.” diye cevap verir. Daha sonra kulaktan kulağa yayılan elmas söylentisinin gerçek olmadığına kimseyi inandıramaz. İrdal'ın elması sakladığını düşünen Abdüselam Bey'in alacaklıları, miras davasına müdahil olurlar. Halasının kocası Naşit Bey, İrdal'ın üstüne kasıtlı olarak gider ve İrdal'ın mahkemede sinir kriz geçirmesine neden olur. Hırsızlıkla suçlanan İrdal, akli dengesinin yerinde olmadığı gerekçesiyle Adli Tıp'ta bir uzmana sevk edilir.

36 “Beni tanıyanlar, öyle okuma yazma işleriyle büyük bir ilgilim olmadığını bilirler.” (Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, 7).

37 Modern zamanın çalışma anlayışını topluma benimsetmek, işe devamsızlığı önlemek ve çalışma saatlerine uyulmasını sağlamak, yeni Cumhuriyet'in önündeki en büyük sorunlardan biri olmuştur. Engin Yıldırım, “Zaman Disiplini ve Çalışma Zihniyeti: Ahmed Hamdi Tanpınar'ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü Romanı Bağlamında Bir Değerlendirme”, *Çalışma ve Toplum*, 4/31 (2011), 31. Osmanlı'da kurulan ilk fabrikalarda çalışanlar, zaman disiplini gerektiren işçiliğe kolay alışamamışlardır. 19. yüzyılın ortalarında İstanbul ve çevresindeki fabrikalarda çalışan yabancı ustalar, Osmanlı işçilerinin üretkenliğinin düşük, devamsızlıklarının yüksek ve tatillerinin inanılmaz olduğunu söylemişlerdir. (Edward Clark, “The Ottoman Industrial Revolution”, *International Journal of Middle East Studies*, 5/1 (1974). Romanda ne İrdal'ın kuşağının ne ondan önceki kuşağın herhangi bir işte düzenli olarak çalıştıkları görülür. Osmanlı'nın son dönemini anlatan romandaki karakterler –birkaç istisna dışında- boş işlerle ve boş hayallerle zaman geçirmekle meşguldürler. Hayatlarında çalışmak ve üretmek gibi kavramlar yoktur.

38 “Miskin Şark dünyasında kahvelerde avare yaşayan İrdal, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ilk kez –tıpkı Türkiye gibi- acı gerçeklerle yüz yüze gelir. Ancak dünya hızla ilerlemiş, o ise zamanını boşa geçirmiştir.”

39 Abdüselam Bey'in konağı, dağılması yönüyle Osmanlı bünyesindeki milletlerin Osmanlıdan ayrılmasını temsil eder: “Abdüselam Bey'in konağının kalabalığı ve masrafı hakkında bir fikir verebilmek için semtin iki bakkal, bir şekerçi ve bir kasabının hemen hemen bu konakla geçindiğini söylemek yeter. Meşrutiyet'in ilanından sonra tıpkı imparatorluk gibi konak da yavaş yavaş dağıldı. İlk önce Bosna-Hersek, Bulgaristan, Şarkî Rumeli ve Şimalî Afrika arazisi ile beraber birader beylerle hemşire hanımlar ayrıldılar, sonra Balkan Harbi sıralarında küçük beylerin ve gelin hanımların bir kısmı evden çıktı.” (Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, 40).

Avrupa’da psikanaliz öğrenen ve kendi ülkesinde bildiklerini uygulama şansı verilmeyen Doktor Ramiz, İrdal’i doğru düzgün dinlemeden duyduğu birkaç kelimeden yola çıkararak ona “baba kompleksi” teşhisi koyar ve İrdal’den bu teşhisini pekiştirecek rüyalar görmesini bekler. Çaresiz bir şekilde doktorun tüm delice sözlerine ve beklentilerine katlanan İrdal, sonunda serbest kalır. Bu süreçte eşini kaybeden ve iki çocukla tek başına kalan İrdal, Doktor Ramiz’in psikanaliz hakkında bildiklerini uyguladığı ilk hastasıdır. Bu nedenle Ramiz, İrdal’in peşini bırakmaz, gittiği ortamlara İrdal’i de götürür ve onu ‘önemli’ insanlarla tanıştırır. İşsiz ve amaçsız bir şekilde Ramiz’in peşinden sürüklenen İrdal, ilk defa Ramiz sayesinde gittiği Şehzadebaşı’ndaki kiraathaneye takılmaya başlar. Ramiz onu Cemal Bey’le tanıştırır ve İrdal İspiritezma Cemiyeti’nde çalışmaya başlar. Bir süre Cemal Bey’le çalıştıktan sonra, Cemal Bey’in karısına âşık olur. Bunu hisseden Cemal Bey onu işten çıkarır.

İkinci karısı Pakize, iki baldızı ve iki çocuğuyla yaşayan İrdal, ciddi anlamda geçim sıkıntısı içindedir. İşsizliğin ve yüksek beklentilerin baskısı altındaki İrdal, yine Ramiz kanalıyla hayatını ve kişiliğini değiştirecek olan Halit Ayaracı ile tanışır. Ayaracı, yenilik meraklısı, son derece cesur ve özgüveni yüksek biridir. Nuri Efendi’yle çalışırken saatler hakkında çok şey öğrenen İrdal, saatler hakkındaki bilgisiyle Halit Ayaracı’yı etkilemiştir. Düşünceyle kafa yormayan, aksiyon ve yenilik insanı olan Ayaracı, biraz da İrdal’in işsizliğine bir çare bulmak amacıyla ülkedeki yanlış saatleri düzelterek bir kurum açmayı planlar. Saatleri Ayarlama Enstitüsü adını verdiği bu kurumda İrdal’e önemli ve yüksek gelirli bir pozisyon verir. Bu iş, her anlamda İrdal’in kurtuluşu olur. Ancak tek sorun, yapılacak gerçek bir işin olmamasıdır. Bu durum İrdal’i ciddi anlamda rahatsız eder.

Aslında memleketteki bütün saatleri ayarlamak ve yanlış gösteren saatleri düzeltmekle görevli bir kurum tesis etmek bir fanteziden ibarettir⁴⁰. Gerekli bir kurum olmadığı halde hiçbir masraftan kaçınılmayan ve daha çok devlet eliyle büyük yatırımlar yapılan bu enstitünün ne kadar işlevsiz ve anlamsız bir yapı olduğunu mizahi bir dille anlatırken bir anlamda da Cumhuriyet döneminde kurulan, işlevi ve amacı belirsiz kurumsal yapılar karikatürize edilmiştir.⁴¹ Kendisi de bir dönem milletvekili olarak (1943-1946) aktif siyasette yer alan Tanpınar, kurumlar ve bürokratik işleyişle ilgili deneyimlerinden faydalanarak hem yanlış Batılılaşmayı hem şahsi çıkarları için devletin imkânlarını kullanan çevreleri eleştirir.

40 Posta, demiryolu ve deniz taşımacılığı gibi Batıyla ortak işletilen ya da Batılıların tekelinde bulunan hizmetlerden dolayı alafrağa saat sistemi de zorunlu olarak Osmanlı toplum hayatına girmiştir. II. Abdülhamit döneminde Anadolu ve Rumeli’deki bazı şehirlerde, genellikle vilayet konağı ve belediye gibi kamu kurumlarının yanında saat kuleleri yaptırılmış, rumi ve miladi takvimler de hicri takvimin yanında kullanılmaya başlanmıştır. Bu saat kuleleriyle daha çok kamu görevlilerinin Batılı çalışma disiplinine ayak uydurması hedeflenmiştir. İnsanlar özel yaşamlarında ve dini işlerinde Hicri takvim, resmi işlerde Rumi takvim, dış ülkelerle olan ilişkilerde ise Miladi takvim olmak üzere üç farklı takvim kullanmak zorunda kalmışlardır. 1 Ocak 1926’da Miladi (Gregoryan) takvimin resmen kullanılmaya başlanmasıyla zaman ölçümündeki farklılıklar ortadan kaldırılmıştır. (Mehmet B. Uluengin, “Secularizing Anatolia Tick by Tick: Clock Towers in the Ottoman Empire and the Turkish Republic”, *International Journal of Middle East Studies*, 42/1 (2010), 20). Dolayısıyla saat kuleleri, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde Batılılaşmanın eşliğindeki toplumumuz için “verimli çalışma” disiplini temsil ediyorken adı “Saatleri Ayarlama Enstitüsü” olan bir kurumda hiçbir iş yapılmaması çarpıcı bir ironi oluşturmaktadır.

41 Kaplan, “Saatleri Ayarlama Enstitüsü”, 4.

Ahmet Kutsi Tecer, iyi niyetleri sömüren sahte ekonomik ve sosyal değerlerin, özellikle mânevi buhran geçiren toplumlarda bir yığın “manyak” ve “psikopat” tipler üreteceğini söyler. Saatleri Ayarlama Enstitüsü'deki karakterler çoğunlukla böyle anormal tiplerdir.⁴² Toplumumuzun sosyo-kültürel anlamda yönünü Doğudan Batıya çevirmesi, doğal bir süreçten ziyade daha çok Batılı ülkelerin dayatmasıyla gerçekleştiğinden her alanda çift-kutupluluk hâkim olmuş ve etkileri derin olmuştur. Dönemin devlet yetkilileri ve önde gelen aydınları Tanzimat'tan sonraki süreçte makul bir görüş birliği sağlayamamış, ön görülen yenilikler çok yüzeysel kalmıştır. Romanda Batılı düşüncenin temsilcisi Ayarcı ile eskinin temsilcisi olan İrdal'ın aynı enstitü bünyesinde hiçbir şey üretmeden çalışmaları, varlığını on yıl sürdüren enstitünün herhangi bir işlevi olmadığı gerekçesiyle Batılı bir heyet tarafından fesh edilmesi, Osmanlı'nın son dönemindeki gelişmeleri andırmaktadır. Nitekim Osmanlı'nın Batı karşısında ayakta kalabilmek için yaptığı ıslahatlar gerçekleştirilememiş, kurumları güncellenemeyen imparatorluk Batılı devletler tarafından ortadan kaldırılmıştır.

Tanpınar'ın romanları arasında farklı bir yeri ve önemi olan Saatleri Ayarlama Enstitüsü⁴³, 2008 yılında Özgür Yalım tarafından tiyatroya uyarlanmış⁴⁴ ve aynı yıl İstanbul Devlet Tiyatrosu'nda Yalım'ın yönetmenliğinde sahnelenmiştir.

2.2. Yanlışlıklar Komedyası

Yanlışlıklar Komedyası (The Comedy of Errors)⁴⁵, Shakespeare'in acemilik dönemi oyunlarından biri olup 1589-1594 yılları arasında yazıldığı sanılmaktadır. Oyunun bilinen ilk baskısı 1623'te Shakespeare'in bütün eserlerinin bir araya getirildiği *Birinci Folio* edisyonunda bulunmaktadır. İlk kez 1594'te sahnelenen bu oyun, Shakespeare'in ilk ve en kısa komedyalarından biridir. Ayrıca Shakespeare'in üç birlik kuralına (zaman-mekân-olay birliği) uyduğu nadir oyunlardan biridir⁴⁶. Shakespeare, bu eserin kurgusunu antik Romalı yazar Plautus'un iki komedisinden almıştır. Bunlardan biri “Menaechmi” (İkizler), diğeri Plautus'un antik Yunan komedyasından uyarladığı Amfitron (Amphitruo)'dur. Aynı adı taşıyan ikiz efendiler, hayat kadını ve kayıp mücevher gibi temalar Menaechmi'den alınmıştır. Plautus'un oyununda ikizler Yunanistan'ın Epidamus şehriden gelirler. Shakespeare, ikizlerin asıllarını Sirakuza

42 Tecer, “Saatleri Ayarlama Enstitüsü”.

43 Tanpınar'ın diğer üç romanı (Mahur Beste, Huzur, Sahnenin Dışındakiler) birbirinin devamı ve aynı serinin farklı parçaları gibidir. Saatleri Ayarlama Enstitüsü tamamen bağımsız bir roman olmasının yanında toplumsal yergi içerikli olması bakımından da özel bir yere sahiptir.

44 Özgür Yalım, *Uyarlama Oyunlar: Yeraltından Notlar, Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, (İstanbul: Mitos-Boyut Yayınları, 2008).

45 Nutku'ya göre öteden beri Türkçeye “Yanlışlıklar Komedyası” olarak yapılan çeviri sağlıklı bir çeviri değildir. Zira Shakespeare'in oyunlarını yazdığı dönemde “error” kelimesi yanlışlık değil, yanlış anlamında kullanılıyordu. Bu nedenle eserin “Yanılgılar Komedyası” olarak adlandırılması daha doğrudur. (Özdemir Nutku, “Yanılgılar Komedyası Üzerine”, Shakespeare'in *Yanlışlıklar Komedyası*'na Giriş, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2021), v. Ancak bu adlandırma artık kalıp haline geldiği için Nutku'nun çevirisi de bu adı taşımaktadır.

46 Shakespeare “Yanlışlıklar Komedyası” ve “Fırtına” oyunları dışındaki eserlerinde genel olarak üç birlik kuralına uymamıştır.

ve Efes⁴⁷ olarak değiştirmiş, ancak oyunda Epidamnum şehrini anmayı ihmal etmemiştir. Oyundaki ikiz uşaklar; kadın karakterin asıl kocasını dışarda bırakıp yanlışlıkla onun ikizini eve alması gibi temalar, Plautus'un Amfitron adlı komedisinden alınmıştır. Nutku'ya göre Shakespeare'in oyunu, esinlendiği bu iki oyundan çok daha parlak ve başarılıdır.⁴⁸

Beş perdeden oluşan komedide olaylar büyük bir trajediyle başlar. Sirakuzalı tüccar Aegeon, lm cezasına arpıtılmak üzere yargılanmaktadır. Yasalara göre Sirakuza sakinlerinin Efes'e, Efes sakinlerinin Sirakuza'ya ayak basmalarının cezası ölümdür. Aegeon'un ikiz oğulları ve onlara hizmet etmeleri için bakımını üstlendiği yoksul bir ailenin ikizleri, Epidamnum'dan Sirakuza'ya dönüş yolunda bir gemi kazasında birbirlerinden trajik bir şekilde ayrılırlar. Aegeon'un Sirakuza'da büyüyen oğlu Antipholus ve onunla birlikte büyüyen yoksul ocuk Dromio, 18 yaşına geldiklerinde kendileriyle aynı adı taşıyan ikiz kardeşlerini bulmaya karar verirler. Antipholus, uşağı Dromio'ya bir miktar parayı kaldıkları hana bırakmasını ister. Efes'i gezmek, tanımak amacıyla yürürken uşağının ikiz kardeşi Efesli Dromio'yla karşılaşır; böylece anlaşmazlıklar, aksilikler ve absrtlkler oyun boyunca artarak devam eder. Olaylara diğer ikiz kardeşler de karışınca işler çığırından çıkar. Efesli Antipholus'un eşi, baldızı ve metresi; Efesli Dromio'nun eşi olmak üzere dört kadın da işin içine girince ortaya çarpık ilişkiler hem görünüş hem isim benzerliğinin yol açtığı karmakarışık olaylar, yanlış kişilere verilen bir mücevher ve paralar, hırsızlık ve delilik iddiasıyla hapse atılmalar, dayak vb. pek çok olay yaşanır.

Yanlışlıklar Komedyası, Türk edebiyatında Shakespeare evirilerinin henüz yapılmaya başlandığı Tanzimat döneminde, Shakespeare'in Türkçeye tercüme edilen ilk eserleri arasında yer alır. İlk eviri 1876'da Ducis'in uyarladığı Othello'dur. Sonraki eviriler Mihran Boyacıyan'ın 1884'deki Romeo ve Juliet, Veronalı İki Asilzade ve "Sehiv Komedi" evirileri; 1884'de Hasan Sırrı'nın İngilizce aslından çevirdiği Venedik Taciri ve 1887'de "Sehv-i Mudhik" adıyla tercüme edilen Yanlışlıklar Komedyası'dır. Eserin aslı serbest şiirle (blank verse) yazıldığı halde bu ilk çeviriler nesirle yapılmıştır. Cumhuriyet döneminde Avni Givda tarafından yeniden tercüme edilen Yanlışlıklar Komedyası, 1943'de MEB klasikler dizisi arasında yayımlanmıştır.⁴⁹

Fahir İz'in Viyana Milli Kütüphanesi'nde bulup yayınladığı ve aksi ispatlanıncaya kadar ilk Türkçe tiyatro eseri olarak kabul edilen "Vakyî-i Acıbe ve Havdis-i Garıbe-i Kefşger Ahmed", kurgusu itibariyle Yanlışlıklar Komedi'sinden esinlenerek yazılmış gibidir. Oyunda, ikiz karakterlerin arasındaki benzerliğin yol açtığı yanlışlıklar ve komiklikler işlenmiştir. İki eser arasında uşağın efendisine götürmesi gereken mücevheri yanlışlıkla onun ikizine vermesi, ikizlerden birinin deli olduğu gerekçesiyle hapsedilmesi ve kaçması, daha sonra deli olmadığının anlaşılması gibi çok sayıda benzerlik bulunur.⁵⁰

47 İncil'de Tarsuslu Aziz Pavlus'un çeşitli bölgelerdeki Hristiyanlara yazdığı mektuplar vardır. Bunlardan biri de Efesli Hristiyanlara yazdığı mektuptur. İncil'de "Efesliler" veya "Efeslilere Mektup" adlı bölümde yer almaktadır. Dolayısıyla 16. yüzyıl İngiliz seyirciler için bu bölge olduğu anlamlıdır. Epidamum veya Epidamnum Yunanistan'da; Sirakuza Sicilya'da; Efes Anadolu'da bulunmaktadır.

48 Nutku, "Yanlışlıklar Komedyası zerine", vii.

49 Enginün, *Türkçede Shakespeare*, 33.

50 Enginün, *Türkçede Shakespeare*, 64.

İz'in keşfettiği yazma mecmuada Türkçe metnin altında oyunun Almanca, Fransızca ve İtalyanca tercümeleri bulunmaktadır. Asıl olan Türkçe metnin yazarı bilinmemektedir. Tercümeleler, "Papuççu Ahmed'in garip vak'aları ve sergüzeşterleri; üç perdelik komedi; vak'a Bağdad'da geçer" şeklinde başlamaktadır. Oyunun İtalyanca tercümesinde 1809 tarihi kayıtlı olup, III. Selim döneminde yazıldığı düşünülmektedir.⁵¹

Opera, müzikal oyun ve sinema adaptasyonları olan Yanlışlıklar Komedyası dünya edebiyatında çok sevilmiş bir oyundur. Nitekim ülkemizdeki macerası da Shakespeare'in tanınmaya başladığı ilk yıllardan itibaren ilgi gören bir eser olduğunu göstermektedir. Eserin Türk edebiyatındaki çeviri serüveni genel hatlarıyla şu şekildedir:

- * *Sehiv Komedyası*. Çev. Mihran M. Boyacıyan. İstanbul: Civelekyan Matbaası, Hicri 1302.
- * *Sehv-i Mudhik*. Çev. Hasan Sırrı. Kostantiniyye, Kütüphane-i Ebuzziya, Hicri 1304.
- * *Yanlışlıklar Komedyası*. Çev. Avni Givda. Ankara: Maarif Vekâleti, 1943.
- * *Yanlışlıklar Komedyası*. Çev. Bülent Bozkurt. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993.
- * *Yanlışlıklar Komedyası*. Çev. Avni Givda. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1999.
- * *Yanlışlıklar Güldürüsü*. Çev. Avni Givda. Yay. Haz. ve Sadeleştiren: Egemen Berköz. İstanbul: Cumhuriyet Yayınları, 2000.
- * *Yanlışlıklar Komedyası*. Çev. Özdemir Nutku. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.

2.3. Yanlışlıklar Komedyası'nın Saatleri Ayarlama Enstitüsü'ne Etkileri

Ahmet Hamdi Tanpınar'ın Shakespeare'in sanatı hakkındaki düşünceleri ve Shakespeare'i beslenilmesi gereken zengin bir kaynak olarak görmesi konusu ilgili bölümde ele alındı. Bu bölümde Saatleri Ayarlama Enstitüsü romanında, Yanlışlıklar Komedyası oyununun etkileri incelenmiştir.

Saatleri Ayarlama Enstitüsü⁵² romanının kurgusu, Yanlışlıklar Komedyası'nda olduğu gibi baştan sona yanlışlıklarla ve bu yanlışlıklardan doğan absürtlüklerle doludur. Her iki eserde de bu yanlışlıklar hem gülünç hem dramatiktir. İki eserde de son derece trajik olay ve durumlar, yoğun bir mizahla yoğurulmuştur. İki eserdeki benzer temalar incelendiğinde, sahnelenmek üzere kaleme alınan beş perdelik kısa bir komedinin olanaklarıyla uzun bir romanın olanakları arasındaki önemli farktan dolayı Tanpınar'ın, Shakespeare'den esinlendiği temaları geliştirdiği görülür. İki eserdeki ortak temaları karşılaştırmalı olarak incelerken öncelikle söz konusu temanın YK'da ne şekilde işlendiği, ardından SAE'de işleniş biçimi ele alınmıştır.

51 Fahir İz, "On Dokuzuncu Yüzyılda Yazılmış Bir Türkçe Piyes: Vakayi-i Acibe ve Havadis-i Garibe-i Keşfger Ahmed", *Türk Dili ve Edebiyatı*, 8 (2012), 45.

52 Bu bölümde eserlerin adları yer yer YK ve SAE olarak kısaltılmıştır.

İsim Karmaşası:

Yanlılıklar Komedyası’nda henüz çocukken birbirinden trajik bir deniz kazasıyla ayrılan Antipholus ve Dromio’nun, büyüdüklerinde kendileriyle aynı adı taşıyan ikiz kardeşleriyle farklı bir şehirde rastlaşmaları, ikizlerin görünüş ve isimlerinin tıpatıp aynı olması gibi nedenlerle komik ve trajik bir dizi olay meydana gelir.⁵³

Saatleri Ayarlama Enstitüsü’nde “isim” karışıklığının yol açtığı durumlar, eserin başkarakterleri Hayri İrdal’in yaşayacağı traji-komik olayların ana nedenlerinden biridir. İrdal ve karısının yaşadıkları konağın sahibi olan Abdülislam Bey, konakta doğan çocuğa kendi annesinin adını verir; sonrasında da onu validem diye çağırmaya alıştır. “Konağın eski âdeti üzerine çocuğa benim yerime o ad verdi. Ve yanlılıkla benim annemin adı olan Zahide yerine, kendi annesinin adı olan Zehra’yı verdi. İşte, birbirinin peşini bırakmamış felâketler dizisi bu mânasız yanlılıklarla başladı.”⁵⁴

Borç-Alacak Meselesi:

Yanlılıklar Komedyası, eserdeki ana karakterler olan ikizlerin babası Sirakuzalı tüccar Aegeon’un yasaları çiğneyip Efes’e ayak basması nedeniyle aldığı ölüm cezasıyla başlar. Efes Dükü Solinus, Aegeon’un hikâyesinden etkilenir ve fidye ödediği taktirde idam cezasını bağışlayacağını söyler. Aegeon, hayatını uzatacak parayı bulmak için çareler aramaya başlar.

İkizlerden Sirakuzalı Antipholus, uşağı Dromio’ya kaldıkları hana bırakmak üzere bin altınını (*mark*) teslim eder. Ancak hem Antipholus’un ikizi hem Dromio’nun ikizi için içine karışınca para meselesi içinden çıkılmaz bir hal alır.⁵⁵

Saatleri Ayarlama Enstitüsü’nde ana karakter olan Hayri İrdal’in babasının dedesi Tevkii Ahmet Efendi, Mısır meselesi⁵⁶ zamanında bir iftira yüzünden hayatının tehlikeye girdiği sırada kurtulursa bir cami yaptırmayı adar. Hayatı kurtulunca adağını yerine getirmek için işe koyulur ancak parası yetmeyince cami için aldığı eşyalar ortada kalır fakat camiye yaptıramaz. Ölümüne yakın oğlu Numan Bey’e camiye yaptırmasını vasiyet eder. Elinde hiçbir şeyi olmayan Numan Bey de camiye yaptıramaz ve bu maliyetli vasiyet, Hayri İrdal’in babasını da yoksul bir hayata mahkum eder. Ailesinin hayatını zehirlediğini söylediği bu vasiyet, İrdal’in çocukluk ve gençlik yıllarının para sıkıntısıyla geçmesine neden olur.⁵⁷

İrdal’in karısı ve küçük kızıyla yaşadığı konağın sahibi Abdülislam Bey, eski zengin hayatını sürdürebilmek için kimseye hissettirmeden devamlı olarak bir yerlerden borç alır. Bu

53 William Shakespeare, *Yanlılıklar Komedyası*, çev. Özdemir Nutku, (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2021), 10.

54 Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, 89. SAE’de ayrıca “Mübarek” adı verilen büyük boy bir saatin kişileştirilmesi; İrdal’in “Ahmet Zamani” adını verdiği tamamen hayal ürün olan bir “mütefekkirin” biyografisini yazması gibi isimlendirmeyle ilgili bölümler, eserdeki absürtlüklerin yoğun olarak görüldüğü yerlerdir.

55 Shakespeare, *Yanlılıklar Komedyası*, 6-9.

56 Osmanlı Devleti’nin 19. Yüzyılın başında Mısır valisi olarak görevlendirdiği Kavalalı Mehmet Ali Paşa’nın isyanıyla Mısır sorunu başgöstermiş, Batılı devletlerin de etkisiyle 19. Yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti için büyük bir sorun teşkil etmiştir.

57 Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, 27.

nedenle öldüğünde çok sayıda alacaklı parasının peşine düşer ve Hayri İrdal, hiç suçu yokken kendini bu kayıp para meselesinin ortasında bulur.⁵⁸

Kayıp Mücevher:

Yanlışlıklar Komedyası'nda Efesli Antipholus, kuyumcu Angelo'dan karısı için bir kolye sipariş eder. Efesli Antipholus'un karısı Adriana, kocası sanarak yanlışlıkla Sirakuzalı Antipholus'u eve almıştır. Gerçek kocasına kapıyı açmaz ve onu görmeden kapı arkasından kovar. Bir rezalet çıkmaması için Antipholus, uşağı Dromio'yla birlikte oradan ayrılır. Karısına duyduğu öfke yüzünden yaptırdığı mücevheri metresine vermeye karar verir. Kuyumcu kolyeyi yanlışlıkla Sirakuzalı Antipholus'a verir ve ücretini dükkana getirmesini söyler. Angelo, kolyenin parasını yanılarak Antipholus'un ikizinden talep eder; sevgilisi, Antipholus'un kendisine vaadettiği kolyeyi yine yanılarak onun ikizinden bekler. Alacaklılar birbirinden borçlarını tahsil edebilmek için kolyeye bel bağlarlar fakat ne kolyeyi ne de işin sorumlusunu bulamazlar.⁵⁹

SAE'de İrdal, başına türlü işler açan Abdülislam Bey'in mirasını reddettiğini beyan edince çevresinden bazı insanlar ona acırken bazıları da ona aptal gözüyle bakar. İşyerinden arkadaşı Sabri bu miras meselesini kurcalar. İrdal ona rahmetlinin hiç parası olmadığı gibi dünya kadar borcu olduğunu söyler. Abdülislam Bey'e sürekli olarak borç veren insanların muhakkak güvendikleri bir şey olacağını iddia eden Sabri, bu konuda İrdal'in üstüne gidince İrdal alaylı bir şekilde "Farzet ki Şerbetçibaşı Elması⁶⁰ kendisinde olsun. Çocuklar satıp borcumu öder, demiş olabilir." der. Ancak sonrasında elmasla ilgili bu esprisi yayılır ve İrdal bunun bir şaka olduğuna kimseyi inandıramaz.⁶¹

Yanlışlıklar Komedyası'nda Antipholus, Angelo'ya kolye sipariş ederken, "Azizim Sinyor Angelo, bağışlayın, karım huysuzlanır eve zamanında gitmedim mi." diyerek eve gitmek istediğini belirtir. Karısı onu eve almayınca da Angelo'yu Kirpi denilen bir mekânda yemek yiyip eğlenmeye davet eder.⁶² SAE'de de benzer bir diyalog görülür. Dairenden arkadaşı Sabri, İrdal'e acıdığı için onu dışarda bir yerde rakı içmeye davet eder. İrdal ona, "İstersen bize gidelim, evde içelim. Karımı bugünlerde yalnız bırakmak istemiyorum." der. Arkadaşı ısrarcı olunca içmek için meyhaneye giderler.⁶³

Sahtekârlık ve Delilik Suçlamasıyla Alıkonulma:

Kuyumcu Angelo, Efesli Antipholus'un karısı için sipariş ettiği mücevheri yanılarak Sirakuzalı Antipholus'a verince işler karışır. Efesli Antipholus, öfkelenildiği karısını küçük

58 Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, 92.

59 Shakespeare, *Yanlışlıklar Komedyası*, 27-43.

60 Şerbetçibaşı Elması, İrdal'in çocukluğunda babasının arkadaşı Seyit Lütfullah'tan duyduğu bir hikâyedir. Daha çok hayal âleminde yaşayan Lütfullah, Kayser Andronikus'un hazinelerini bulma hayaliyle yaşamaktadır. Saraya ait olduğunu söylediği Şerbetçibaşı Elması da sözüm ona bu hazinenin içindedir.

61 Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, 95.

62 Shakespeare, *Yanlışlıklar Komedyası*, 27.

63 Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, 93.

düşürmek için kolyeyi metresine vermeyi vaadederek. Kolyenin ücretini alamayan Angelo, hırsızlık suçlamasıyla Efesli Antipholus'u tutuklatır. Antipholus'un metresi olan kadın, Sirakuzalı Antipholus'la karşılaşır. Onu sevgilisi zannederek vaadettiği altın kolyeyi ister, ancak aşağılanır ve azarlanır. Bunun üzerine kadın, Antipholus'un delirdiğini düşünür ve bu durumu karısına anlatmaya karar verir. Antipholus'un çıldırdığını, evine zorla girip yüzüğünü aldığını ve yaptığı şeyleri inkâr ettiğini söyler. Adriana da kocasının delirdiğine inanır ve onu iyileştirmesi için bir ruh doktoruna başvurur. Etrafındaki herkesin deli olduğunu düşünen Antipholus, haksız yere hem deli hem hırsız damgası yer ve kefaletini ödeyene kadar hapsedilir.⁶⁴

SAE'de Hayri İrdal, Abdülislam Bey'in alacaklılarının açtığı mahkemede Şerbetçibaşı Elması'nı saklamakla itham edilir. Böyle bir mücevheri hiç görmediğine kimseyi ikna edemeyen İrdal, alacaklıların onu çıldırtması üzerine mahkemede sinir krizi geçirir. Etrafındaki herkes ciddi anlamda delilik belirtisi gösterirken, kendisi bir ruh doktoruna görünmek üzere Adli Tıbbı sevk edilir. Kayıp mücevher yüzünden tevkif edilen İrdal, hem hırsız hem deli damgası yemiştir.⁶⁵

Dr. Pinch-Dr. Ramiz:

Delirdiği düşünülen Efesli Antipholus, aynı zamanda bir üfürükçü olan Dr. Pinch'e havale edilir. Dr. Pinch, Antipholus'un içine şeytan girdiği teşhisini koyar. Yaşadığı terslikler yetmiyormuş gibi bir de delilikle suçlandığı için öfke içindeki Antipholus'un yüzüne bakarak, "soluk ve korkunç bakışlarından" şeytanın onu ele geçirdiğini görebildiğini, bu durumdan kurtulana kadar sıkıca bağlanıp karanlık bir yere kapatılması gerektiğini söyler.⁶⁶

SAE'de kayıp mücevher yüzünden sahtekârlık iddiasıyla yargılanan Hayri İrdal, delirdiği gerekçesiyle on gün boyunca Adli Tıbbın Dolmabahçe'deki müştemilatına kapatılır. Sevk edildiği Doktor Ramiz'in muayenehanesi alt katta, küçük, sefil bir odadır. Kendisi bir ruh hastasına benzeyen Dr. Ramiz, Avrupa'da öğrendiği ve Türkiye'de daha hiçbir hasta üzerinde uygulama şansı bulamadığı psikanaliz yöntemini İrdal'e uygulamak niyetindedir. Israrla İrdal'i hasta olduğuna inandırmaya çalışır. İrdal'in anlattığı şeylerden kendi niyetine uygun olanları seçip ona "baba kompleksi" teşhisini koyar. Onu, istediği yorumları yapabileceği rüyalar görmeye zorlar. Daha pek çok delice yaklaşımlarla onun "deliliğini" tedavi etmeye çalışır.⁶⁷

Çarpık İlişkiler:

Yanlışlıklar Komedyası'nda Efes'te yaşayan Antipholus, karısı Adriana ve baldızı Luciana ile birlikte yaşar. Uşak Dromio'nun karısı Luce da aynı evde hizmetçidir. Antipholus'un bir de arada bir yanına gittiği bir metresi vardır. Sirakuza'dan gelen Antipholus ve Dromio, ikizleriyle karıştırılıp Efesli Antipholus'un evine düştüklerinde, eşler, sevgililer, âşıklar birbirine iyice karışır. Sirakuzalı Antipholus, Antipholus'un baldızı Luciana'ya âşık olur. Efesli Antipholus,

64 Shakespeare, *Yanlışlıklar Komedyası*, 47.

65 Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, 100.

66 Shakespeare, *Yanlışlıklar Komedyası*, 58.

67 Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, 110.

evindeki ikizinden habersiz bir şekilde yabancı zannedilip evine alınmayınca karısına büyük bir öfke duyar. Karısının onurunu kırmak için ona aldığı kolyeyi metresine vermeye karar verir. Sirakuzalı uşak Dromio, karısı olduğunu iddia eden Luce'dan hiç hoşlanmaz. Efesli Dromio'nun karısı olan Luce, Dromio'nun ikizini kocası zanneder ve öyle davranır. Metres ise Sirakuzalı Antipholus'u sevgilisi zanneder; ondan vaadettiği kolyeyi isteyince Sirakuzalı Antipholus tarafından azarlanır. Kendisini böylesine aşağılayan sevgilisinin delirdiğini düşünür.⁶⁸

SAE'de Hayri İrdal, karısı Pakize ve iki baldızı ile birlikte yaşar. Pakize'yle ve iki baldızıyla birlikte değişen yaşamına uyum sağlamaya çalışırken İspirtizma Cemiyeti'nden tanıştığı ve kendisine iş imkânı sağlayan Cemal Bey'in karısı Selma Hanım'a âşık olur. Selma Hanım da ona âşiktir. Bu gizli aşktan haberdar olan Cemal Bey, İrdal'e düşman olur ve onu işten çıkarır.⁶⁹ Daha sonra Halit Ayarcı sayesinde şöhret ve zenginlik elde edeceği Saatleri Ayarlama Enstitüsü'ndeki işine başlar. İrdal, eski patronu Cemal Bey'in karısıyla aşk yaşarken SAE'deki patronu Ayarcı da İrdal'in karısı Pakize'yle aşk yaşamaktadır. Bu gizli aşkın belirtileri İrdal'in pek dikkatini çekmez. Hatta Pakize'nin Ayarcı'dan bir çocuğu olur⁷⁰.

Şehrin İnsan Kalitesi:

Yanlışlıklar Komedyası'nda olaylar Efes şehrinde geçer. Sirakuza'dan gelen Antipholus ve Dromio, şehir ahalisi hakkında şunları söylerler:

Sirakuzalı Antipholus

Söylendiğine göre, bu kent düzenbazlıklarla doluymuş,
Eli çabuk hokkabazlar, gözbağcılar,
Akılları çelen karanlık büyücüler,
Bedenleri sakatlayan ruh öldürücü cadılar,
Kıyafet değiştirmiş dolandırıcılar,
Yalan söyleyerek kazanç sağlayanlar,
Buna benzer günahkârlarla dolu bir kentmiş burası.⁷¹

.....

Sirakuzalı Dromio

Tesbihim! Günahkâr gibi istavroz çıkarıyorum.
Burası periler diyarı olmalı. Of, zilletin zilleti!
Periler, cinler, baykuşlar, hayaletlerle görüşüyoruz.
Onları dinlemezsek ya soluğumuzu çekip alacaklar
Ya da çimdiklerle her yanımızı morartacaklar.⁷²

SAE'de Hayri İrdal'in babasının çevresinde çalışma, üretme ve dürüstlük ilkeleriyle yaşayan bir tek Muvakkit Nuri Efendi vardır. İrdal'in babası, Abdülselâm Bey, Aristidi Efendi, Seyit

68 Shakespeare, *Yanlışlıklar Komedyası*, 55.

69 Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, 311.

70 "Bu çocuğa Pakize'nin arzusu üzerine rahmetli Halit Ayarcı'nın adını verdiğime ne kadar isabet etmişim. Gün geçtikçe ona benziyor. Eminim Halide'ye başka birinin adını verseydim rahmetli velinimetime bu kadar benzemezdi." (Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, 59.)

71 Shakespeare, *Yanlışlıklar Komedyası*, 10.

72 Shakespeare, *Yanlışlıklar Komedyası*, 24.

Lütfullah, Avcı Naşit Bey gibi karakterler kısa yoldan zengin olma hayalleriyle olmadık işlere girişen, hurafelerden, masallardan, cinlerden medet uman insanlardır. Aralarında üreten tek kişi eczacı Aristidi Efendi'dir, ki o da sırtını Abdüselâm Bey'e dayayan ve eczanesinde simya deneyleri yaparak zengin olma hayalleri kuran biridir.

“Seyit Lütfullah, benim gördüğüm zamanlarda, insandan ziyade peşinden koştuğu definelere bekleyen bir ecinniye benziyordu.” “Bu devirlerdeki Abdüselâm Bey'i daima elinde bu iki atu ile en imkânsız işlere girişen bir kumarbaz görmemek imkânsızdı. Aristidi Efendi'nin eczanesinin arkasındaki gizli laboratuvarının bütün masrafı onun üstünde idi ve burada günün birinde altın yapılacağına gerçekten inanıyordu. Aristidi Efendi, Abdüselâm Bey'in hatırını kıramadığı için Seyit Lütfullah'ın getirdiği büyü ve simya formüllerini de denemeye razı olmuştu.” “Hakikatte bu insanlar hakikat denen duvarın ötesine geçmek için birer delik bulmuş yaşıyorlardı. ..İçlerinde en realistleri olan, fakat para sıkıntısı içinde yaşadığı için her cesur tecrübeyi mubah gören zavallı babam da son zamanlarda dedesinin vasiyetini yerine getirmek için bütün ümidini Seyit Lütfullah'a bağlamıştı. .. Aslında babama göre Lütfullah “yalancı esrarkeşin biri”, tembel ve dolandırıcı idi.”⁷³

İrdal'in çevresi de bundan pek farksız değildir. Şehzadebaşı'ndaki bir kahvehanede tanıştığı farklı meslek gruplarından insanlar, bir hayal âleminde yaşıyor gibidirler. Yaşadıkları dünyayla gerçek bir bağ kuramayan bu insanlar, yalnızca günü kurtarma peşindedirler. İrdal'in çalıştığı tiyatro kumpanyası, İspirtizma Cemiyeti, Türlü İşler Bankası, Saatleri Ayarlama Enstitüsü, yazdığı Ahmet Zamanî Efendi'nin biyografisi gibi işlerin hiçbirinde hızla değişen dünyaya ve dağılan imparatorluğun geleceğini tesis etmeye yarayacak herhangi bir emare yoktur. Romadaki en üretken ve lider pozisyonundaki karakter olan Halit Ayaracı, aynı zamanda en hayalperest ve işe yaramaz yeniliklerin öncüsü olan kişidir. Roman karakterlerinden en bilgilisi olması gereken Dr. Ramiz, İrdal'in yozlaşmasına neden olan kişilerle onu tanıştıran kişidir. Aynı zamanda kendisi de gerçeklikle bağı önemli oranda kaybetmiş biridir. Roman kişilerinden birkaçı hariç olmak üzere (İrdal'in ilk karısı Emine, oğlu Ahmet ve ilk ustası Nuri Efendi) hemen tamamı oportünist, düzenbaz, faydasız işlerle uğraşan ve çıkarı karşısında hiçbir ilke tanımayan insanlardır.

Trajedi

Shakespeare'in oyunlarında genellikle trajedi ve komedi birbirine harmanlanmış bir halde görülür. Yanlışlıklar Komedyası'nda da oyun bir güldürü olduğu halde oldukça trajik olaylar vardır. Oyunun daha en başında birbirine düşman iki şehir ve bu düşmanlığın kurbanı olan bir idam mahkûmu görülür. Efes ve Sirakuza şehirleri arasındaki meseleler yüzünden şehir sakinlerinden birinin diğer şehre girişi yasaklanmıştır. Yasaya göre aksi yönde davranmanın cezası idamdır. Bu yasağı çiğneyen Sirakuzalı tüccar Aegeon, idam cezasına çarptırılır. Aegeon'un kendini savunmak için Efes Dükü Solinus'a anlattığı hikâye de oldukça trajik bir hikâyedir. Buna göre Aegeon, ticaret için Epidamnum'a gitmiş, karısı ve ikiz oğulları da bu yolculukta ona eşlik etmiştir. Dönüş yolunda gemi kaza geçirmiş, karısını, çocuklarından

73 Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, 44.

birini ve bakımını üstlendiği ikiz çocuklardan birini kaybetmiştir. Çocuklar, 18 yaşına kadar birbirinden ve ebeveynlerinden habersiz yaşamışlardır.⁷⁴

Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde de komedi, trajediyle kol kola yürür. Yoğun bir mizahla birlikte ölüm, sefalet ve çaresizlik buruk bir tat bırakır okurun dimağında. İrdal'ın büyük dedesi Bâb-ı Âli memurlarından Tevkiî Ahmet Efendi, Osmanlı'nın Mısır meselesi sırasında bir iftira yüzünden hayatını kaybetmek üzereyken bu durumdan kurtulmak için bir cami yaptırmayı adar. Tehlikeyi atlattıktan sonra camiye yaptırmaya gücü yetmez ve camiye yaptırmayı oğluna vasiyet eder. Bu maliyetli adak yüzünden çocukları ve torunu Hayri oldukça yoksul bir hayata mahkûm olurlar.⁷⁵ Romanda hemen her çeşit ölüm, eserin geneline yayılmıştır. İrdal'ın babası, ustası Nuri Efendi, velinimet Abdülsemel Efendi ölürler. Sevgili eşi Emine kahrından hastalanıp ölür. Eczacı Aristidi Efendi bir patlama sırasında ölür. Tayfur, Cemal ve onun karısı Nevzat'ı öldürüp intihar eder. Halit Ayarcı bir trafik kazasında ölür.

Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde Yanlışlıklar Komedyası'nın etkilerinin yanı sıra Shakespeare'in bir diğer komedisi olan Bir Yaz Gecesi Rüyası (A Midsummer Night's Dream/1595-96)⁷⁶ adlı oyununu hatırlatan benzerlikler de görülür. Shakespeare, dönemin amatör oyuncularını hicvetmek için yazdığı bu oyunda, tiyatroyla ve birbiriyle hiç ilgisi olmayan mesleklerden altı kişinin, Ovidius'un Dönüşümler (Metamorphoses) adlı kitabında yer alan Pyramus ve Thisby hikâyesini tiyatro oyunu olarak icra etme girişimlerini anlatır. Bir marangoz, bir doğramacı, bir körukçü, bir tenekeci, bir dokumacı ve bir terzinin son derece incelikli bir sanat olan tiyatroya heves etmeleri sonucunda oldukça gülünç ve absürt sahneler ortaya çıkar.⁷⁷ Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde birbiriyle hiç ilgisi olmayan mesleklerden insanların Enstitü'de bir araya gelip adeta bir tiyatro oyunu sergilemeleri ve sonuçta ortaya çıkan komik ve absürt manzaralar, Shakespeare'in bu oyununu hatırlatmaktadır. Hayri İrdal'ın henüz gençken tiyatroya özenip tuluat kumpanyalarından birine girmesi; İrdal'ın karısı Pakize'nin hiç yeteneği yokken oyunculuğa heves etmesi; baldızının estetik ve musiki zevki hiç olmadığı halde şarkıcılık yapma girişimleri onları son derece komik durumlara düşürür. İrdal'ın baldızıyla ilgili tasvirleri, cahil cesaretiyle hep ön planda olmak isteyen haliyle Bir Yaz Gecesi Rüyası'ndaki Bottom karakterini andırır.

“-Arz ettim, sesi çirkin, sonra kabiliyetsiz... Sonra cahil. Daha İsfahanla Mahuru, Rastla Acemaşıranı birbirinden ayıramıyor. Ah bir görseniz, yahut dinleseniz, karşısında fıçı gibi terleye terleye, parmaklarını çıtırdata çıtırdata, kırmızı topuklu iskarpinlerinin üstünde sallana sallana size bir, “Gelse o şuh meclise...”yi bir okusa...” Ortada, mor elbisesi içinde olduğundan şişman ve çirkin, küçük bir fil yavrusu gibi yüksek ökçeli iskarpinlerinin üstünden

74 Shakespeare, *Yanlışlıklar Komedyası*, 2.

75 Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, 27.

76 Çocukluğundan beri büyücülük, pericilik olaylarıyla dolu kocakarı masallarını ilgiyle dinleyen Shakespeare, Bir Yaz Gecesi Rüyası'nda bu tür bir masalı canlandırır. Shakespeare'in yaşadığı dönemde cin, peri, tılsım, büyü hikâyeleri çok revaçtaydı. Shakespeare'in bu romantik peri masalı da o yazıldığı dönemin en popüler oyunları arasına girmiştir. (Özdemir Nutku, “Büyüklük İçin Bir Masal”, Shakespeare'in *Bir Yaz Gecesi Rüyası* kitabının girişi, (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2022), x.

77 William Shakespeare, *Bir Yaz Gecesi Rüyası*, çev. Özdemir Nutku, (İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2022), 11.

etrafındakilere doğru –şüphesiz korsesi yüzünden- güçlkle eğile eğile okumakta olduğu şarkı bitince alkışları bile doğru dürüst beklemeden benim yıllarca kendisine öğretmeye çalıştığım halde muvaffak olamadığım bir semaiye başladı. Zavallı semai acemi eline düşmüş Hint kumaşı gibi gözümün önünde doğrandı gitti. ..Ondan sonra çok hazin bir maya başladı. Fakat bu musiki değildi artık! Bir sürü kurdun açlıktan uluması gibi bir şeydi.” “Küçük baldızımın etrafında şehrin en mükemmel caz takımı aciz içinde çırpınıyordu. Davulcu dokuz elli olmuş, yine onun savruluşlarına yetişemiyordu.”⁷⁸

Bir Yaz Gecesi Rüyası’nda Bottom, bir kentsoylu gibi giyinmeye ve öyleymiş gibi davranmaya çalışır, fakat zevksizliği ve cahilliği onu hep ele verir. Onun soylu biri gibi görünme çabaları insanı bir yandan güldürürken bir yandan da acıma duygusu uyandırır.⁷⁹

Sonuç

16. yüzyılın kudretli İngiliz şairi William Shakespeare, gerçek ününü kendi ülkesinden çok Avrupa’ya borçludur. Almanya’da Goethe vasıtası ve yönlendirmesiyle tanınan ve ünü gittikçe yayılan Shakespeare, Fransa’da da Hugo vasıtasıyla -özellikle romantikler tarafından- tanınmış ve büyük kabul görmüştür. Hugo’nun Shakespeare çevirileri ve şair hakkındaki yönlendirmeleri, Fransız edebiyatında güçlü ve etkili bir Shakespeare rüzgarı estirmiştir. Batı kültür ve edebiyatını Fransa ve Fransızca vasıtasıyla öğrenen Türk aydınlar, Shakespeare’in Fransa’da gördüğü rağbetten etkilenmiş, Nâmık Kemâl’in yönlendirmesiyle Shakespeare’in eserlerine yönelik başlamıştır. 20. yüzyılın en önemli entelektüellerinden biri olan Ahmet Hamdi Tanpınar, şiire, tiyatroya ve kültürel etkileşimlere çok değer veren biri olarak Shakespeare’i ve eserlerini bir okul olarak görmüş, onu “gelmiş geçmiş şairlerin en büyüğü” olarak nitelendirmiştir. Shakespeare’in eserleri vasıtasıyla hem tiyatro türünün ülkemizde yayılacağına hem Batı kültürünü tanıma olanağı elde edeceğimize inanarak Türk yazar ve şairlerini Shakespeare’in eserlerinden beslenmek konusunda teşvik etmiştir. Kendisi sıkı bir Shakespeare okuru olarak hemen tüm eserlerinde ya Shakespeare’e direkt olarak göndermede bulunmuş veya Shakespeare’in oyunlarından esinlenmiştir.

Doğruyla Batı, gelenekle modernizm arasında bocalarken bu ikilemden olumlu bir senteze ulaşmak yerine iki medeniyeti de ıskalayan toplumumuzun çektiği ıstırapları romanlarında sıklıkla işleyen Tanpınar, Saatleri Ayarlama Enstitüsü’nde koyu bir mizah eşliğinde toplumumuzun değişim sancılarını işlemiştir. Bu kültürel kriz romanını yazarken Shakespeare’in komedyalarından etkilenmiş, özellikle Yanlışlıklar Komedyası’ndan yararlanmıştır. Elbette hacimli bir roman ile sahnelenmek üzere yazılmış kısa bir tiyatro eserinin anlatım olanakları arasında büyük farklılıklar vardır. Üstelik bu eserlerin hitap ettikleri kitle, ait oldukları kültür ve yazıldıkları çağ çok farklıdır. Tüm bu farklılıkların yanında Tanpınar’ın, Shakespeare’in sanatsal kişiliğine ve eserlerine zengin bir kaynak olarak bakması, eserlerinde sıklıkla Shakespeare karakterlerine göndermede bulunması ve kendisinden önceki şair ve yazarlara Shakespeare’den

78 Tanpınar, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, 227, 343.

79 Nutku, “Büyüklük İçin Bir Masal”, xii.

gerçek anlamda beslenmedikleri konusundaki eleştirel yaklaşımları, Tanpınar'ın eserlerindeki Shakespeare etkilerini açıklayan delillerdir.

Tanpınar'ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde Shakespeare'in komedyalarından Bir Yaz Gecesi Rüyası (*A Midsummer Night*)'nın da izleri görülmekle beraber, Shakespeare'in ilk ve en kısa oyunlarından biri olan Yanlışlıklar Komedyası (*The Comedy of Errors*)'nın etkileri daha açık ve yoğundur. Yanlışlıklar Komedyası'nın baştan sona yanlışlıklar ve absürt olaylarla dolu genel atmosferi Saatleri Ayarlama Enstitüsü'ne yansımıştır. İki eserdeki absürt olaylar dizisinde komik ve trajik öğeler iç içedir. İsim benzerliğinin yol açtığı karışıklıklar iki eserde de absürt olayların ana nedenlerinden biridir. Shakespeare'in eserinde ana karakterin babası, yasaklı bir şehir olan Efes'e girdiği için ölümle burun buruna gelir, fakat sonra affedilir. Tanpınar'ın romanında ana karakterin dedesi Mısır meselesi yüzünden ölümle burun buruna gelir, fakat sonra kurtulur. Shakespeare'in ana karakteri olan Antipholus, karısı ve baldızıyla birlikte yaşarken bir de metresi vardır. Tanpınar'ın ana karakteri olan İrdal de karısı ve iki baldızıyla yaşarken bir de metresi vardır. İki eserde olayların geçtiği Efes ve İstanbul şehirleri, düzenbazlar, üfürükçüler, hırsızlar ve sahtekarlarla dolu olarak nitelendirilir. İki eserde de ana karakterler, kayıp bir mücevheri gizlemekle suçlanır ve tutuklanır. Daha sonra akli dengelerinin yerinde olmadığı gerekçesiyle bir doktora yönlendirilirler. Shakespeare'in eserinde Dr. Pinch, Tanpınar'ın eserinde Dr. Ramiz, ana karakterin ruhsal anlamda hasta olduğuna ve tutularak tedavi edilmeleri gerektiğine karar verirler. İki eserde de borç-alacak meselesi geniş yer tutar ve karmaşık olayların temel nedenleri arasında yer alır.

Tanpınar Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde, hacimli bir romanın olanakları bakımından Shakespeare'in en kısa oyunlarından biri olan Yanlışlıklar Komedyası'ndan esinlendiği olay ve durumları çok daha genişletmiş, mizahı ve trajediyi çok daha yoğunlaştırmıştır. Tanpınar, Shakespeare'in de Antik Roma edebiyatından esinlenerek yazdığı bu oyunun absürt ve trajik havasından ve oyundaki olaylardan beslenmeyi taklit veya benzetme olarak değil, edebiyatları ve kültürleri birbirine yakınlaştırma olarak görür. Tanpınar'ın sanatçı kişiliğinin saç ayaklarından biri de farklı kültürlerin ve edebiyatların birbirini besleyerek zenginleşmesidir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

Akcan, Sacide. *Aşkın Doğusu ve Batısı: Leyla ve Mecnun ile Romeo ve Juliet Arasında Karşılaştırmalı Bir İnceleme*. İstanbul: Kesit Yayınları, 2021.

Auerbach, Erich. *Mimesis Batı Edebiyatında Gerçekliğin Tasviri*. Çeviren Herdem Belen ve Hüseyin Ertürk.

- İstanbul: İthaki Yayınları, 2019.
- Clark, Edward. «The Ottoman Industrial Revolution.» *International Journal of Middle East Studies* 5, no. 1 (1974): 65-76.
- Emil, Birol. «Tanpınar'ın Eserlerinde Geçen Garblı Sanat ve Fikir Adamları.» *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 12 (1962): 97-120.
- Enginün, İnci. *Türkçede Shakespeare*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2008.
- İz, Fahir. «On Dokuzuncu Yüzyılda Yazılmış Bir Türkçe Piyes: Vakayi-i Acibe ve Havadis-i Garibe-i Keşşger Ahmed.» *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi* 8, no. 0 (Temmuz 2012): 44-72.
- Kaplan, Mehmet. «Saatleri Ayarlama Enstitüsü.» *Çağrı*, no. 49 (Şubat 1962): 1-4.
- Nutku, Özdemir. «Büyükler İçin Bir Masal: Bir Yaz Gecesi Rüyası.» *Bir Yaz Gecesi Rüyası* içinde, yazar William Shakespeare, v-xii. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022.
- Nutku, Özdemir. «Yanılıklar Komedyası Üzerine.» *Yanılıklar Komedyası* içinde, yazar William Shakespeare, v-vii. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.
- Shakespeare, William. *Bir Yaz Gecesi Rüyası*. Çeviren Özdemir Nutku. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2022.
- . *Soneler*. Çeviren Bülent-Saadet Bozkurt. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları, 2015.
- . *Yanılıklar Komedyası*. Çeviren Özdemir Nutku. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.
- Solomoni, Fabio. «Neden Bir İtalyan Tanpınar'ı Okumalı.» *Tanpınar Merkezi*. 2010. <http://www.tanpinarmerkezi.com/fabio-salomoni/> (Ekim 15, 2022 tarihinde erişilmiştir).
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Çağlayan Kitabevi, 2003.
- . *Beş Şehir*. Ankara: Dergâh Yayınları, 2006.
- Tanpınar, Ahmet Hamdi. «Bir Tren Yolculuğu.» *Hikayeler* içinde, yazar Ahmet Hamdi Tanpınar, 266-276. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2011.
- . *Edebiyat Üzerine Makaleler*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2016.
- . *Huzur*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2000.
- . *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2020.
- Tecer, Ahmet Kutsi. «Saatleri Ayarlama Enstitüsü.» *Tanpınar Merkezi*. 24 Ocak 1963. <http://www.tanpinarmerkezi.com/ahmet-kutsi-tecer-saatleri-ayarlama-enstitusu/> (Ekim 2022 tarihinde erişilmiştir).
- Uluengin, Mehmet Bengü. «Secularizing Anatolia Tick by Tick: Clock Towers in the Ottoman Empire and the Turkish Republic.» *International Journal of Middle East Studies* 42, no. 1 (2010): 17-36.
- Urgan, Mîna. *İngiliz Edebiyatı Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020.
- Yıldırım, Engin. «Zaman Disiplini ve Çalışma Zihniyeti: Ahmed Hamdi Tanpınar'ın Saatleri Ayarlama Enstitüsü Romanı Bağlamında Bir Değerlendirme.» *Çalışma ve Toplum Dergisi*, no. 4/31 (2011): 25-42.

